

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ในช่วงที่ผ่านมาโครงสร้างประชากรมีจำนวนเพิ่มขึ้นเนื่องจากประชากรไทยมีอายุขัยเฉลี่ยมากขึ้น อัตราการเกิดลดลงมาตลอด 30 ปี ส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และโครงสร้างประชากรจากอดีตเคยมีเด็กเป็นจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันกลับพบว่า จำนวนเด็กมีจำนวนลดลง (ปราโมทย์ ประสาทกุล และคณะ .2542 : 1 ; สำนักงานสถิติแห่งชาติ . 2551 : 3) แม้ว่าวัยแรงงานจะเพิ่มขึ้นแต่เพิ่มในอัตราที่ค่อนข้างต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนผู้สูงอายุซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงกว่าวัยแรงงาน ส่งผลให้ปัญหาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุมีมากขึ้นพร้อม ๆ กับจำนวนประชากรผู้สูงอายุที่เพิ่มมากขึ้น

การที่ผู้สูงอายุมีจำนวนเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดปัญหามากมายสำหรับผู้สูงอายุ เช่น ปัญหาที่เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย ปัญหาเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และปัญหาที่เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิทยา เป็นต้นประเด็นแรก ปัญหาที่เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย มักจะนำไปสู่ปัญหาที่ผู้สูงอายุประสบ 3 อย่างคือ ประการแรก ปัญหาเรื่องการเจ็บป่วยเรื้อรัง ประการที่สอง ปัญหาการปรับตัวให้เข้ากับกิจกรรมต่าง ๆ ของชีวิตประจำวัน และประการสุดท้าย ปัญหาสุขภาพจิตมักจะเกิดกับผู้สูงอายุที่ไม่สามารถจะยอมรับการเปลี่ยนแปลงของร่างกายที่ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น ผมหงอก สายตาวัว หูตึง และผิวหนังเหี่ยวแห้ง ประเด็นที่สอง ปัญหาเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคม และบทบาทของผู้สูงอายุ อาจสรุปได้ว่า มี 4 ปัญหา คือ ประการแรก ปัญหาเศรษฐกิจ ถือได้ว่าปัญหาเศรษฐกิจจะเป็นปัญหาที่ทำให้ประสบความลำบากในเรื่องที่อยู่อาศัย เรื่องอาหารการกินและทำให้มีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพ ประการที่สอง ปัญหาการใช้เวลาว่าง ซึ่งมีผลต่อสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ ประการที่สาม ปัญหาการปรับตัวให้เข้ากับสมาชิกในครอบครัว ทำให้มีความไม่สงบและเกิดความเบื่อหน่ายที่จะอยู่ในบ้าน และประการสุดท้ายปัญหาการขาดความสัมพันธ์จากเพื่อนและผู้ร่วมงาน และประเด็นที่สาม ปัญหาที่เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิทยา เป็นกา รเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจและพฤติกรรมของผู้สูงอายุ ทำให้มีปัญหาในการปรับตัวและทำให้ไม่มีความสุข (สุรางค์ ใค้วตระกูล. 2536; เกื้อ วงศ์บุญสิน. 2551 : 15-20; สถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2551: 1-2)

ปัญหาผู้สูงอายุที่กล่าวมาข้างต้น ถือได้ว่าเป็นปัญหาสังคมระยะยาว เมื่อจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นควบคู่กับปัญหาที่เพิ่มขึ้นตามลำดับย่อมกระทบถึงการดูแลของภาครัฐที่จะต้องให้การสนับสนุนด้านสวัสดิการสังคม และสุขภาพเพื่อผู้สูงอายุ แต่ ในขณะที่การจัดสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุของภาครัฐยังมีไม่เพียงพอ การแสวงหาความร่วมมือจากภาคเอกชนและภาคประชาชน จึงมีความจำเป็นเพื่อให้เกิดเครือข่ายในการหนุนช่วยภาครัฐพร้อมกับสร้างความเข้มแข็งในการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุให้กับชุมชน

ภายใต้ปัญหาเหล่านี้ผู้วิจัยพบว่า มี “ปอเนาะคาแล” เป็นสถานที่สำหรับผู้สูงอายุเข้าไปเรียนรู้ศาสนาอิสลาม ปฏิบัติศาสนกิจและเข้าไปฟังฟัง ซึ่งผู้วิจัยคิดว่า “ปอเนาะคาแล” เป็นสถานที่หรือสถาบันหนึ่งที่สามารถจะแก้ปัญหาให้กับผู้สูงอายุได้

ดังนั้นผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษากระบวนการ ดูแลผู้สูงอายุมุสลิมใน “ปอเนาะคาแล” เพราะเมื่อมองเข้าไปในสังคมมุสลิมจังหวัดชายแดนภาคใต้พบว่าชุมชนที่นั่นสร้างภูมิคุ้มกันและความสุขสงบในบั้นปลายชีวิตแก่ผู้สูงอายุผ่าน “ปอเนาะคาแล” ซึ่งรับรู้กันโดยทั่วไปว่าเป็นพื้นที่ของการ “ให้” อย่างแท้จริงคือเป็นแหล่งเรียนรู้วิถีปฏิบัติศาสนาดั้งเดิมของผู้สูงอายุแบบให้เปล่า เป็นบ้านให้ผู้สูงอายุได้ ใช้ชีวิตเรียนรู้ศาสนาาร่วมกัน และเป็นสถาบันที่มีกลไกสนับสนุนให้ผู้สูงอายุปรับตัวอยู่ร่วมกับสมาชิกในชุมชนได้อย่างมีความสุข ด้วยคุณค่าของสถาบันดังกล่าวผู้วิจัยต้องการหาคำตอบว่า 1) “ปอเนาะคาแล” มีกระบวนการ ในการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุให้เกิดความมั่นคงทางสังคมได้ อย่างไร 2) การพัฒนาเครือข่ายการดูแล ช่วยเหลือผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วม ของภาคีท้องถิ่นในระดับชุมชน โดยผ่าน “ปอเนาะคาแล” มีแนวทางอย่างไร ประโยชน์ของการศึกษาครั้งนี้จะทำให้ทราบถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุของ “ปอเนาะคาแล” และการพัฒนาเครือข่ายร่วมกันในการดูแล ช่วยเหลือผู้สูงอายุของชุมชน ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของสถาบันที่ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันทางด้านจิตวิญญาณทางคุณธรรม จริยธรรม และเพิ่มพูนความศรัทธาในการนำไปสู่ภาคปฏิบัติศาสนกิจที่มั่นคงยิ่งขึ้นให้กับผู้สูงอายุมุสลิมในสังคมชายแดนใต้ นอกจากนี้ ข้อมูลที่ได้จะนำไปสู่การกำหนดนโยบายและการวางแผนพัฒนาคุณภาพผู้สูงอายุของหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการดูแลผู้สูงอายุของ “ปอเนาะคาแล”
2. เพื่อพัฒนาเครือข่าย “ปอเนาะคาแล” โดยการมีส่วนร่วมของภาคีท้องถิ่น ในระดับ

ชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับ “ปอเนาะดาแล” ในฐานะสถาบันทางศาสนาซึ่งเป็นกลไกสนับสนุนทางสังคมในการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุมลายูมุสลิมในแง่จิตวิญญาณทางคุณธรรม จริยธรรม
2. ได้แนวทางในการพัฒนาเครือข่าย “ปอเนาะดาแล” โดยการมีส่วนร่วมของภาคีท้องถิ่นในระดับชุมชน พร้อมทั้งนำแนวทางพัฒนาเครือข่าย “ปอเนาะดาแล” เผยแพร่และขยายผลต่อผู้เกี่ยวข้องและผู้สนใจ ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้มแข็งในการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุของชุมชนและสังคม
3. ได้เครือข่าย “ปอเนาะดาแล” ซึ่งเป็น รูปแบบหนึ่งของสถาบันที่ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันทางด้านจิตวิญญาณทางคุณธรรม จริยธรรม ให้กับผู้สูงอายุในสังคมชายแดนใต้และสังคมไทยโดยรวม
4. ได้ข้อมูลที่จะนำไปสู่การกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาคุณภาพผู้สูงอายุของหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย ขอบเขตด้านพื้นที่ และขอบเขตด้านเนื้อหา โดยมีรายละเอียดดังนี้

ขอบเขตด้านพื้นที่

งานวิจัยนี้เลือกศึกษาพื้นที่ที่คนมลายูมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนใต้เรียกว่า “ปอเนาะดาแล” ซึ่งเป็นทั้งพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคม และพื้นที่ทางจิตวิญญาณที่ทำหน้าที่ดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุมาแต่ดั้งเดิม บทบาทสำคัญในการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุของสถาบันดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษา “ปอเนาะดาแล”

การลงพื้นที่สำรวจภาคสนามเบื้องต้นพบว่า “ปอเนาะดาแล” มีอยู่ทั่วไปในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และพบว่าในเขตอำเภอเวียงการดูแลผู้สูงอายุโดยสถาบัน “ปอเนาะดาแล” ยังมีอยู่และหลายพื้นที่ยังมีความเข้มแข็ง ผู้วิจัยจึงเลือกกรณีศึกษา “ปอเนาะดาแล” แบบเจาะจงในเขตพื้นที่อำเภอเวียงจำนวน 3 พื้นที่ ได้แก่ บ้านควา ตำบลเวียง บ้านจือแร ตำบลแม่ตง และเทศบาลนูกูเี ตำบลโลละจูด เนื่องจากอำเภอเวียงเป็นพื้นที่ปลอดภัยจากสถานการณ์ความไม่สงบ (เดลินิวส์. สืบค้นเมื่อ 1 พฤษภาคม 2555, จาก <http://wbns.oas.psu.ac.th/>) เมื่อเปรียบเทียบกับสถานการณ์ความรุนแรงในพื้นที่อื่นๆ ของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่ากรณีของความสงบ สามารถที่จะสร้างรากฐานของสถาบัน “ปอเนาะดาแล” ที่นำไปสู่การส่งเสริมผู้สูงอายุได้ง่ายกว่าที่อื่น

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยนี้เน้นศึกษาใน 2 ประเด็น คือ

ประเด็นแรก กระบวนการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุของ “ปอเนาะดาแล”

ประเด็นที่สอง แนวทางการพัฒนาเครือข่าย “ปอเนาะดาแล” โดยการมีส่วนร่วมของภาคีท้องถิ่นในระดับชุมชน

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. “ปอเนาะดาแล” หมายถึง แหล่งเรียนรู้วิถีปฏิบัติศาสนาอิสลามที่มีมาแต่ดั้งเดิมของผู้สูงอายุในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นสถาบันแบบให้เปล่า เป็น เสมือนบ้านให้ผู้สูงอายุได้ใช้ชีวิตเรียนรู้ศาสนาาร่วมกัน และเป็นกลไกสนับสนุนให้ผู้สูงอายุปรับตัวอยู่ร่วมกับสมาชิกในชุมชนได้อย่างมีความสุข
2. กระบวนการดูแลผู้สูงอายุมุสลิม หมายถึง การที่สถาบัน “ปอเนาะดาแล” เข้ามามีส่วนร่วมให้ผู้สูงอายุมุสลิมในชุมชน ได้พักอาศัย ใช้ชีวิตร่วมกับผู้สูงอายุด้วยกัน เพื่อเรียนรู้ปฏิบัติตามหลักศาสนาอิสลาม รวมทั้งมีปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกอื่น ๆ ในชุมชน ทำให้ผู้สูงอายรรับรู้คุณค่าของตน เกิดความมั่นคงทั้งทางร่างกาย สังคมและจิตวิญญาณ
3. การพัฒนาเครือข่าย หมายถึง การที่บุคคล กลุ่มคน และองค์กรเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมปฏิบัติและเรียนรู้ เพื่อหาแนวทางสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบัน “ปอเนาะดาแล” ในระดับชุมชน
4. ภาคีท้องถิ่นในระดับชุมชน หมายถึง กลุ่มคน หรือองค์กรที่เข้าร่วมหาแนวทางในการพัฒนาเครือข่าย “ปอเนาะดาแล” ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มที่ 1) โต๊ะครูอาวุโสของ “ปอเนาะดาแล” กลุ่มที่ 2) ผู้สูงอายุที่อยู่ใน “ปอเนาะดาแล” ทั้งอยู่ประจำและไปกลับ กลุ่มที่ 3) เครือญาติของผู้สูงอายุ กลุ่มที่ 4) ชาวบ้านในชุมชนที่ “ปอเนาะดาแล” ตั้งอยู่ กลุ่มที่ 5) ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ กลุ่มที่ 6) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มที่ 7) กลุ่มผู้ที่มีส่วนร่วมดูแลผู้สูงอายุของ “ปอเนาะดาแล” ในระดับชุมชน อาทิ อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน iringพยาบาลโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ชมรมผู้สูงอายุอำเภอเวียง เจ้าหน้าที่อำเภอเวียง และโรงพยาบาล
5. ผู้สูงอายุมุสลิม หมายถึง คนที่นับถือศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่เข้ามาอยู่ใน “ปอเนาะดาแล” ทั้งอยู่เป็นประจำ ไป ๆ มา ๆ และไปเช้ากลับเย็น
6. สามจังหวัดชายแดนใต้ หมายถึง จังหวัดนราธิวาส จังหวัดยะลา และจังหวัดปัตตานี

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อมุ่งศึกษาองค์ความรู้ตลอดจนหาแนวทางพัฒนาเครือข่ายการดูแลผู้สูงอายุภายใต้เครือข่ายที่เรียกว่า “ปอเนาะคาแล” กรณีศึกษาอำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเอกสาร ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดเป็นกรอบแนวความคิดในการวิจัยในประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ การดูแลผู้สูงอายุ ตามหลักการทั่วไป และตามหลักการศาสนาอิสลาม
  - 1.1 แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ และการดูแลผู้สูงอายุตามหลักการทั่วไป
  - 1.2 แนวคิดการดูแลผู้สูงอายุตามหลักการศาสนาอิสลาม
  - 1.3 สถาบันศาสนา ความสำคัญ และบทบาทของสถาบันศาสนาต่อผู้สูงอายุ
2. แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต และคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ
3. แนวคิดการมีส่วนร่วม
4. แนวคิดความสัมพันธ์ทางสังคม
5. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
7. กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ การดูแลผู้สูงอายุ ตามหลักการทั่วไป และตามหลักการศาสนาอิสลาม

การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างประชากรของประเทศไทยที่มีจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น แต่การดูแลผู้สูงอายุซึ่งเป็นหน้าที่ของบุตรหลานได้เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต เนื่องจากการที่บุตรหลานต้องออกไปทำงานนอกบ้าน และนิยมแยกครอบครัวออกไปอยู่ตามลำพัง ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น สังคมไทยจึงได้ตระหนักถึงปัญหา และความ ต้องการของผู้สูงอายุ จึงได้มีการจัดบริการสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุขึ้น โดยมี แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ และการดูแลผู้สูงอายุดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ และการดูแลผู้สูงอายุตามหลักการทั่วไป

ประเด็นเกี่ยวกับผู้สูงอายุ และการดูแลผู้สูงอายุเป็นการอธิบายเพื่อทำความเข้าใจ เกี่ยวกับความหมายของผู้สูงอายุ การให้ความช่วยเหลือดูแลผู้สูงอายุจากผู้ที่เกี่ยวข้อง และอื่น ๆ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ความหมายของคำว่า “ผู้สูงอายุ”

“ผู้สูงอายุ” นั้นโดยทั่วไป เป็นคำที่ใช้เรียก บุคคลที่มีอายุมาก พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542 : 347) ให้ความหมายคำว่า “ชรา” ว่า แก่ด้วยอายุ ชำรุด ทรวดโทรม แต่คำนี้ไม่เป็นที่นิยมมากนัก โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มนักวิชาการที่พิจารณาแล้วเห็นว่า คำนี้ก่อให้เกิดความ หดหู่ใจและความถดถอย สิ้นหวัง ดังนั้นที่ประชุมคณะผู้อาวุโสได้กำหนดคำเรียกว่า “ผู้สูงอายุ” ขึ้นแทน พระราชบัญญัติผู้สูงอายุแห่งชาติ พ.ศ. 2546 ให้ความหมายของคำว่าผู้สูงอายุ หมายความว่า บุคคลซึ่งมีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์ขึ้นไป และมีสัญชาติไทย ซึ่งเป็นคำนิยามที่ใช้ในทางราชการและตามกฎหมาย และมีผู้ให้ความหมายของผู้สูงอายุไว้อย่างมากมาย เช่น

“ผู้สูงอายุ” หมายความว่า บุคคลซึ่ง มีอายุเกิน 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป และมีสัญชาติไทย (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2547 : 2)

ผู้สูงอายุหมายถึง “บุคคลทั้งเพศชาย และเพศหญิงที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป และมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจและสังคม (ประภามาศ สมบัติ และชนพร สุวรรณวงศ์ 2541 : 8)

ผู้สูงอายุ คือ ผู้ที่มีอายุเกิน 60 ปี เป็นวัยที่พ้นจากการทำงานราชการหรือรัฐวิสาหกิจ หรือสำนักงานของภาคเอกชนบางแห่ง ยกเว้นผู้ที่มีกิจการส่วนตัวเท่านั้น โดยทั่วไปผู้ที่ก้าวเข้าสู่วัยนี้ จะมีการเปลี่ยนแปลงทางสรีระวิทยาอย่างเห็นได้ชัด (ประพิณ วัฒนกิจ 2531 : 8-12)

ผู้สูงอายุหรือวัยชรา หมายถึง ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เป็นวัยที่มีความเสื่อมทั้งทางร่างกายและจิตใจ พัฒนาการในวัยนี้เป็นไปในลักษณะเสื่อมถอยตรงกัน ข้ามกับพัฒนาการในวัยอื่นๆ (ดร.ณิ ชมรัช 2525 : 20-25)

จากความหมายข้างต้นกล่าวได้ว่าผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เป็นวัยที่พ้นจากการทำงานราชการ หรือรัฐวิสาหกิจ หรือสำนักงานของภาคเอกชนบางแห่ง ยกเว้นผู้ที่มีกิจการส่วนตัว เป็นวัยที่มีความเสื่อมทั้งทางร่างกายและจิตใจ พัฒนาการในวัยนี้เป็นไปในลักษณะเสื่อมถอยตรงกันข้ามกับพัฒนาการในวัยอื่น ๆ โดยทั่วไปผู้ที่ก้าวเข้าสู่วัยนี้ จะมีการเปลี่ยนแปลงทางสรีระวิทยาอย่างเห็นได้ชัด

2. การกำหนดความสูงอายุของบุคคล

การพิจารณาว่า บุคคลผู้ใดจะเข้าข่ายเป็นผู้สูงอายุนั้น มีเกณฑ์ในการพิจารณาแตกต่างกัน ตามการให้ความหมายของนักวิชาการ ดังที่ สุรกุล เจนอบรม (2541 : 6-7) ได้กำหนดเกณฑ์ใน

การพิจารณาความเป็นผู้สูงอายุจากอายุจริงที่ปรากฏ (Chronological Aging) เป็นการดูที่จำนวนปี หรืออายุที่ปรากฏจริงตามปีปฏิทิน ไม่นำเอาปัจจัยอื่นมาพิจารณาด้วยดังนี้

1. ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย (Physiological Aging หรือ Biological Aging) โดยพิจารณา จากการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายที่เกิดขึ้น ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้จะเพิ่มขึ้นตาม อายุขัยในแต่ละปี
2. ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ (Psychological Aging) เป็นการพิจารณาจาก กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ สถิติปัญญา การรับรู้และเรียนรู้ที่ถดถอยลง
3. พิจารณาความเป็นผู้สูงอายุจาก บทบาททางสังคม (Socialological Aging) เป็นการดู จากบทบาท หน้าที่ทางสังคม ที่เปลี่ยนแปลงไป การมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ตลอดจนความ รับผิดชอบในการทำงานด้วย

3. บทบาทของผู้สูงอายุ

บทบาทของผู้สูงอายุในชุมชน นั้น มักเป็นการรวมกลุ่มกันทำอย่างไม่เป็นทางการ มากกว่าเป็นทางการ ความจริงผู้สูงอายุเองได้มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มมานานแล้วในลักษณะเป็นไป โดยธรรมชาติ เช่น รวมตัวกันประกอบกิจกรรมทางศาสนา และประเพณีต่างๆ ชุมชนจะมอบภารกิจ หลักในด้านศาสนา วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ให้ผู้สูงอายุเป็นผู้นำโดยปริยาย เช่น งานบวช งาน แต่งงาน งานกฐิน งานผ้าป่า งานตัดบาตร และงานศพ เป็นต้น นอกจากนั้น ชุมชนยังสนับสนุนและ ส่งเสริมคุณค่าของผู้สูงอายุ โดยให้ผู้สูงอายุได้ถ่ายทอดความรู้ความสามารถของตน ให้ลูกหลานได้ เรียนรู้สืบไป เช่น การทำขนมไทย การทำ อาหาร การขับร้องพื้นบ้าน ดนตรีไทย นาฏศิลป์ งานช่าง ศิลปะประติมากรรม และภูมิปัญญาชาวบ้านต่างๆ อีกด้วย ในปัจจุบันรัฐบาลได้ส่งเสริมผู้สูงอายุได้มีการ จัดตั้งกลุ่มชมรมผู้สูงอายุขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้ผู้สูงอายุได้มาพบปะกัน ได้แสดง ความสามารถแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และรับฟังข่าวสารที่เป็นประโยชน์ ซึ่งนับว่า การที่ผู้สูงอายุมา รวมกลุ่มกันเป็นชมรมผู้สูงอายุนี้ จะทำให้ผู้สูงอายุมีบทบาทในชุมชนเป็นอย่างมาก ปัจจุบันมีชมรม ผู้สูงอายุทั่วประเทศจำนวน 9,488 ชมรม (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร และวรรณลักษณ์ เมียนเกิด, 2549 : 61) และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มจำนวนมากขึ้นต่อไปในอนาคต

4. พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546

พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 มีผลบังคับใช้ตั้งแต่ 1 มกราคม พ.ศ. 2547 ซึ่งมี สาระสำคัญในพระราชบัญญัติฉบับนี้ดังนี้

มาตรา 3 “ผู้สูงอายุ” หมายความว่าบุคคลซึ่งมีอายุเกินหกสิบปี บริบูรณ์ขึ้นไป และมี สัญชาติไทย

มาตรา 11 ผู้สูงอายุที่มีสิทธิได้รับความคุ้มครอง การส่งเสริม และการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ ได้แก่ 1) บริการทางการแพทย์และสาธารณสุขที่จัดไว้โดยให้ความสะดวกและรวดเร็วแก่ผู้สูงอายุเป็นกรณีพิเศษ 2) การศึกษา การศาสนา และข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต 3) การประกอบอาชีพหรือฝึกอาชีพที่เหมาะสม 4) การพัฒนาตนเองและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมการรวมกลุ่มในลักษณะ เครือข่ายหรือชุมชน 5) การอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยโดยตรงแก่ผู้สูงอายุในอาคาร สถานที่ ยานพาหนะหรือการบริการสาธารณะ อื่น 6) การช่วยเหลือด้านค่าโดยสารยานพาหนะตามความเหมาะสม 7) การยกเว้นค่าเข้าชมสถานที่ของรัฐ 8) การช่วยเหลือผู้สูงอายุกรณีได้รับอันตรายจากการถูกทารุณกรรมหรือถูกแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบด้วยกฎหมายหรือถูกทอดทิ้ง 9) การให้คำแนะนำ ปกป้อง ดำเนินการอื่นที่เกี่ยว ข้องในทางคดี หรือในทางการแก้ไขปัญหาครอบครัว 10) การจัดที่พักอาศัย อาหารและเครื่องนุ่งห่มให้ตามความจำเป็นอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม 11) การสงเคราะห์เบี้ยยังชีพตามความจำเป็นอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม 12) การสงเคราะห์ในการจัดการศพตามประเพณี 13) การอื่นตามที่คณะกรรมการประกาศกำหนด

มาตรา 13 ให้จัดตั้งกองทุนขึ้นกองทุนหนึ่งในสำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส คนพิการ และผู้สูงอายุ เรียกว่า 'กองทุนผู้สูงอายุ' เพื่อเป็นทุนใช้จ่ายเกี่ยวกับการคุ้มครองการส่งเสริม และการสนับสนุนผู้สูงอายุตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 16 ผู้บริจาคเงินหรือทรัพย์สินให้แก่กองทุน มีสิทธินำไปลดหย่อนในการคำนวณภาษีเงินได้ หรือได้รับ การยกเว้นภาษีสำหรับการบริจาคแล้วแต่กรณี ทั้งนี้ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในประมวลรัษฎากร

มาตรา 17 ผู้อุปการะเลี้ยงดูบุพการีซึ่งเป็นผู้สูงอายุที่ไม่มีรายได้เพียงพอแก่การยังชีพ ผู้ นั้นมีสิทธิได้รับการลดหย่อนภาษี ทั้งนี้ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในประมวลรัษฎากร

คณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติ (กสผ) เป็นผู้รับผิดชอบงานด้านนโยบายและแผน หลักการในการคุ้มครอง ส่งเสริมและสนับสนุน สถานภาพ บทบาท และกิจกรรมผู้สูงอายุ คณะกรรมการมี 28 คน ประกอบด้วย ผู้แทนภาครัฐ ภาคเอกชน ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้สูงอายุโดยมี นายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และมีผู้อำนวยการสำนักส่งเสริม และพิทักษ์ผู้สูงอายุ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เป็นกรรมการและเลขานุการ (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2547)

5. แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2545-2564)

ประเทศไทยได้มีการจัดทำแผนพัฒนาผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2 มีรายละเอียดดังนี้

5.1 ปรัชญา

5.1.1 สร้างหลักประกันในวัยสูงอายุเป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงให้แก่สังคม

5.1.2 ลำดับขั้นตอนการทำให้มีหลักประกัน

5.1.3 ผู้สูงอายุมีคุณค่าและศักยภาพ สมควรได้รับการส่งเสริมสนับสนุน ให้มีส่วนร่วมอันเป็นประโยชน์ต่อสังคม

5.1.4 ผู้สูงอายุมีศักดิ์ศรี สมควรดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนของตนเอง ได้อย่างมีคุณภาพ ที่สมเหตุสมผลและสมวัย

5.1.5 ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ใช่บุคคลด้อยโอกาสหรือเป็นภาระต่อสังคม ถึงแม้ผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งจะประสบความทุกข์ยากและต้องการการเกื้อกูลจากทางสังคมและรัฐ แต่ก็เพียงบางช่วงเวลาของวัยสูงอายุเท่านั้น

5.2 วิสัยทัศน์

“ผู้สูงวัยเป็นหลักชัยของสังคม” โดย

5.2.1 ประชากรผู้สูงอายุมีสถานภาพดี คือ 1) สุขภาพทั้งกายและจิต 2) ครอบครัวยุติธรรม มีสังคมที่ดี อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม 3) มีหลักประกันที่มั่นคง ได้รับสวัสดิการและบริการที่เหมาะสม 4) อยู่อย่างมีคุณค่า มีศักดิ์ศรี พึ่งตนเองได้ มีส่วนร่วม และเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของครอบครัว-ชุมชน 5) มีโอกาสเข้าถึงข้อมูลและข่าวสารอย่างต่อเนื่อง

5.2.2 ผู้สูงอายุที่ทุกข์ยากและต้องการการเกื้อกูล หากมีการดำเนินการที่เหมาะสม จะช่วยให้ผู้สูงอายุเหล่านี้ส่วนใหญ่ดำรงอยู่ในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

5.2.3 ครอบครัวและชุมชนเป็นสถาบันหลักในการเกื้อหนุนผู้สูงอายุ การดำเนินการต่างๆ จะต้องมุ่งสู่สถาบันหลักทั้งสอง เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้สามารถเกื้อหนุนแก่ผู้สูงอายุได้อย่างมีคุณภาพที่พอเหมาะพอควร

5.2.4 ระบบสวัสดิการและบริการต้องสามารถรองรับผู้สูงอายุให้สามารถดำรงอยู่กับครอบครัวและชุมชนได้อย่างมีคุณภาพที่สมเหตุสมผล

5.2.5 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในระบบบริการ โดยมีการกำกับเพื่อการคุ้มครองผู้สูงอายุในฐานะผู้บริโภค

5.3 วัตถุประสงค์

5.3.1 เพื่อสร้างจิตสำนึกให้สังคมตระหนักถึงผู้สูงอายุในฐานะบุคคลที่มีประโยชน์ต่อสังคมและควรส่งเสริมให้คงคุณค่าให้นานที่สุด

5.3.2 เพื่อให้ประชากรทุกคนตระหนักถึงความสำคัญของการเตรียมการ และมีการเตรียมการเข้าสู่การเป็นผู้สูงอายุที่มีคุณภาพ

5.3.3 เพื่อให้ผู้สูงอายุดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี พึ่งตนเองได้ มีคุณภาพชีวิต และมีการปลุกปล้ำกัน

5.3.4 เพื่อให้ประชาชน ครอบครัวยุ ชุมชน องค์กรภาครัฐ เอกชนมีส่วนร่วมในภารกิจด้านผู้สูงอายุ ด้วยตระหนักว่าเป็นการพัฒนาความมั่นคงของสังคมโดยรวม และถือเป็นภารกิจสำคัญขององค์กร

5.3.5 เพื่อให้มีกรอบและแนวทางปฏิบัติสำหรับส่วนต่างๆ ในสังคม มทั้งภาคประชาชน ชุมชน องค์กร ภาครัฐ และเอกชนที่ปฏิบัติงานเกี่ยวกับผู้สูงอายุได้ปฏิบัติงานอย่างประสานและสอดคล้องกัน

5.4 ยุทธศาสตร์

แผนฉบับนี้ได้แบ่งยุทธศาสตร์ออกเป็น 5 ยุทธศาสตร์ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 ยุทธศาสตร์ด้านการเตรียมความพร้อมของประชากรเพื่อวัยสูงอายุที่มีคุณภาพ คือ 1) มาตรการ หลักประกันรายได้เพื่อวัยสูงอายุ 2) มาตรการ การให้การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต 3) มาตรการ การปลูกจิตสำนึกให้คนในสังคมตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุ

ยุทธศาสตร์ที่ 2 ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมผู้สูงอายุ คือ 1) มาตรการ ส่งเสริมความรู้ด้านการส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันดูแลตนเองเบื้องต้น 2) มาตรการ ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันและสร้างความเข้มแข็งขององค์กรผู้สูงอายุ 3) มาตรการ ส่งเสริมด้านการทำงานและการหารายได้ของผู้สูงอายุ 4) มาตรการ สนับสนุนผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ 5) มาตรการ ส่งเสริมสนับสนุนสื่อทุกประเภทให้มีรายการเพื่อผู้สูงอายุ 6) มาตรการ ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม

ยุทธศาสตร์ที่ 3 ยุทธศาสตร์ด้านระบบคุ้มครองทางสังคมสำหรับผู้สูงอายุ คือ 1) มาตรการ คุ้มครองด้านรายได้ 2) มาตรการ หลักประกันด้านสุขภาพ 3) มาตรการ ด้านครอบครัวผู้ดูแล และการคุ้มครอง 4) มาตรการ ระบบบริการ และเครือข่ายการเกื้อหนุน

ยุทธศาสตร์ที่ 4 ยุทธศาสตร์ด้านการบริหารจัดการ เพื่อพัฒนางานด้านผู้สูงอายุระดับชาติ และการพัฒนาบุคลากรด้านผู้สูงอายุ คือ 1) มาตรการ การบริหารจัดการเพื่อพัฒนางานด้านผู้สูงอายุระดับชาติ คือ 2) มาตรการ ส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาบุคลากร

ยุทธศาสตร์ที่ 5 ยุทธศาสตร์ด้านการประมวลและพัฒนาองค์ความรู้ด้านผู้สูงอายุ และการติดตามประเมินผลการดำเนินงานตามแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ คือ 1) มาตรการ สนับสนุน

และส่งเสริมให้หน่วยงานวิจัยดำเนินการประมวล พัฒนาองค์ความรู้ ที่จำเป็นสำหรับกำหนด นโยบายพัฒนาการบริการ 2) มาตรการ สนับสนุนและส่งเสริมการศึกษาวิจัยด้านผู้สูงอายุที่เป็น ประโยชน์ ต่อการกำหนดนโยบาย พัฒนาการบริการ ดำรงชีวิต 3) มาตรการ ดำเนินการให้มีการ ติดตามประเมินผลการดำเนินงานตามแผน ที่มีมาตรฐานอย่างต่อเนื่อง 4) มาตรการ พัฒนาระบบ ข้อมูลทางด้านผู้สูงอายุให้เป็นระบบและทันสมัย (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานผู้สูงอายุ แห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. 2545)

6. การจัดการสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุของประเทศไทย

สังคมไทยได้ตระหนักถึงปัญหา และความต้องการของผู้สูงอายุ จึงได้มีการจัดการ บริการสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุขึ้น โดยมีแนวคิดพื้นฐานในการจัดสวัสดิการผู้สูงอายุดังนี้

6.1 บริการสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุไทย ส่วนใหญ่มีบริการ ดังนี้

6.1.1 การดูแลผู้สูงอายุในสถาบันหลัก

มรกต สิงหะเชนทร์ (2546) ได้กล่าวถึงบริการสำคัญส่วนใหญ่จะเป็น การกิจหลักของกระทรวงการพัฒนาสังคม และความมั่นคงของมนุษย์ หน่วยงานที่ดูแล คือ กรม พัฒนาสังคมและสวัสดิการ บริการและสวัสดิการผู้สูงอายุที่ดำเนินการ โดยหน่วยงานของรัฐที่เป็น รูปธรรม ได้แก่

ประการแรก บริการสถานสงเคราะห์ เป็นบริการด้านที่อยู่อาศัยที่จัดให้กับ ผู้สูงอายุที่ประสบปัญหาความทุกข์ยากเดือดร้อน เช่น ถูกทอดทิ้ง ไม่มีที่อยู่อาศัย ไม่มีผู้อุปการะดูแล บริการที่จัดให้ ได้แก่ บริการด้านปัจจัยสี่ บริการตรวจสอบสุขภาพทั่วไป การรักษาพยาบาล บริ การด้าน กายภาพบำบัด บริการให้คำปรึกษา แนะนำ และการปรับตัว ฯลฯ ปัจจุบันสถานสงเคราะห์ของรัฐ จำนวน 20 แห่งกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ สามารถรับผู้สูงอายุได้ประมาณ 3,000 คน ใน ปีงบประมาณ 2546 สถานสงเคราะห์จะถูกโอนภารกิจ ไปให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดูแล ดำเนินการจำนวน 13 แห่ง

ประการที่สอง ศูนย์บริการสังคมผู้สูงอายุ (Day Center) เป็นบริการให้แก่ ผู้สูงอายุที่อยู่กับครอบครัว ได้มาใช้บริการและกิจกรรมภายในศูนย์ในลักษณะเข้าไปเย็นกลับ บริการที่จัดให้ภายในศูนย์ได้แก่ บริการตรวจรักษาโรค บริการด้านกายภาพบำบัดและฟื้นฟู สมรรถภาพ บริการให้คำปรึกษาแนะนำ บริการนันทนาการ กิจกรรมเสริมรายได้ บริการหน่วย เคลื่อนที่และบริการบ้านพักฉุกเฉิน ฯลฯ ปัจจุบันประเทศไทยมีศูนย์บริการทางสังคมผู้สูงอายุ จำนวน 18 แห่งทั่วประเทศและหน่วยบริการ 1 แห่ง สามารถให้บริการแก่ผู้สูงอายุได้ประมาณ 330,000 คนใน ปีงบประมาณ 2546 จะโอน ภารกิจไปให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดูแล ดำเนินการจำนวน 9 แห่ง

ประการที่สาม ศูนย์บริการผู้สูงอายุในวัดโดยชุมชน เป็นการสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลผู้สูงอายุในชุมชนของตนเอง โดยวัดหรือสถาบันทางศาสนา เช่น โบสถ์ มัสยิด ฯลฯ เป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมตามความต้องการของชุมชน ปัจจุบันมีการตั้งศูนย์ฯ ประมาณ 200 แห่งทั่วประเทศ

นอกจากบริการหลักดังกล่าวแล้วยังมีการให้บริการสงเคราะห์เครื่องอุปโภคบริโภคเครื่องช่วยความพิการอื่น ๆ บริการหน่วยเคลื่อนที่ และการจัดอบรมดูแลผู้สูงอายุ เป็นต้น

6.1.2 การดูแลผู้สูงอายุโดยลดการพึ่งพาสถาบัน

บริการดูแลผู้สูงอายุโดยลดการพึ่งพาสถาบันที่สำคัญ คือ บริการสงเคราะห์เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เป็นการสนับสนุนให้ผู้สูงอายุอยู่ในครอบครัว ในชุมชน โดยไม่ต้องเข้ามาอยู่ในสถานสงเคราะห์ บริการนี้ได้กำหนดคุณสมบัติ ของผู้สูงอายุยากจน ไม่มีรายได้ ไม่มีผู้ดูแลเริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2536 โดยรัฐจัดสรรให้เป็นเงินช่วยเหลือรายเดือน ๆ ละ 200 บาท/คน แบบตลอดชีพ แรกจัดสรรให้ 20,000 คน ใช้งบประมาณจำนวน 12 ล้านบาท (3 เดือน) และขยายเพิ่มเรื่อย และในปี พ.ศ. 2542 เมื่อประเทศไทยประสบภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ รัฐได้เพิ่มเงินเบี้ยยังชีพเป็นเดือนละ 300 บาท/คน มีจำนวนผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ยเลี้ยงชีพ 400,000 ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 1,101.6 ล้านบาท เมื่อรัฐมีการปฏิรูประบบราชการส่งผลให้ในปีงบประมาณ 2545 ได้มีการโอนภารกิจของบริการเบี้ยยังชีพจากกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ (กรมประชาสงเคราะห์เดิม) ไปให้กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการเบิกจ่ายให้กับผู้สูงอายุแทน

6.1.3 บริการประกันสังคมสำหรับผู้สูงอายุ

เนื่องจากสภาพปัญหาด้านรายได้ถือเป็นปัญหาหลักของผู้สูงอายุไทย และบริการที่รัฐจัดให้ผู้สูงอายุ มักเป็นบริการที่มุ่งช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ยากจน ขาดการอุปการะและช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ในรูปของการให้สิ่งของและบริการ และในระยะหลังเปลี่ยนมาในรูปของเงินในโครงการเบี้ยเลี้ยงชีพ เมื่อคิดคำนวณออกมาเป็นตัวเงินแล้วจะมีจำนวนน้อยมากและไม่สามารถกระจายไปยังผู้สูงอายุได้อย่างทั่วถึง และเหมาะสมกับความต้องการของผู้สูงอายุในแต่ละสถานภาพได้ รัฐบาลจึงได้นำความคิดการสร้างหลักประกัน โดยสร้างระบบให้ผู้ที่กำลังอยู่ในตลาดแรงงาน ช่วยกันออมเพื่อสร้างหลักประกันชราภาพสำหรับตนเอง และบุคคลภายในกลุ่มเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในระดับมาตรฐานที่ไม่แตกต่างจากเดิมก่อนที่จะกลายเป็นผู้ไม่ได้ทำงาน เนื่องจากความสูงอายุ

ดังนั้นพระราชบัญญัติประกันสังคมซึ่ง มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 2 กันยายน 2533 ระบุให้มีการขยายขอบเขตของการประกันชราภาพ หลังจากที่ถูกกฎหมายใช้ครอบคลุมแล้ว 6 ปี

ดังนั้นในปี 2539 จึงมีการเก็บเงินสมทบเพิ่มขึ้นทั้งจากฝ่ายลูกจ้าง นายจ้าง และรัฐบาล ในอัตราร้อยละ 2 โดยผู้ประกันตนกรณีชราภาพจะได้รับประโยชน์ภายใต้เงื่อนไข คือ จ่ายเงินสมทบไม่น้อยกว่า 180 เดือน ไม่ว่าจะระยะเวลา 180 เดือนจะติดต่อกันหรือไม่ก็ตาม และมีอายุครบ 55 ปีบริบูรณ์ และความเป็นผู้ประกันตนสิ้นสุดลง โดยจะได้รับประโยชน์ทดแทนในสองกรณี คือ เงินบำนาญชราภาพ ผู้ประกันตนจะได้รับเงินบำนาญชราภาพในอัตราร้อยละ 15 ของค่าเฉลี่ย 60 เดือนสุดท้ายที่ใช้เป็นฐานในการคำนวณเงินสมทบก่อนความเป็นผู้ประกันตนสิ้นสุดลง และหากจ่ายเงินสมทบเกินกว่า 180 เดือนจะได้รับเงินเพิ่มร้อยละ 1 ต่อระยะเวลาการจ่ายเงินสมทบทุก 12 เดือนเงินบำนาญชราภาพกรณีผู้ประกันตนจ่ายเงินสมทบต่ำกว่า 12 เดือน ให้จ่ายเงินบำนาญชราภาพเท่ากับจำนวนเงินสมทบที่ผู้ประกันตนจ่ายสมทบเข้ากองทุนและในกรณีที่จ่ายเงินสมทบตั้งแต่ 12 เดือนขึ้นไป ให้จ่ายเงินบำนาญชราภาพเท่ากับจำนวนเงินสมทบที่ผู้ประกันตน และนายจ้างจ่ายสมทบเข้ากองทุน พร้อมผลประโยชน์ตอบแทนที่สำนักงานประกันสังคมประกาศ

6.1.4 กองทุนสำรองเลี้ยงชีพ

พระราชบัญญัติกองทุนสำรองเลี้ยงชีพ พ.ศ. 2530 ส่งเสริมให้นายจ้างและลูกจ้างจัดตั้งกองทุนสำรองเลี้ยงชีพเพื่อเป็นสวัสดิการแก่ลูกจ้างออกจากงาน ส่งเสริมการออมและระดมเงินออมออกไปใช้ในการพัฒนาประเทศ โดยกองทุนดังกล่าวมีฐานะเป็นนิติบุคคล และมีคณะกรรมการกองทุนเป็นผู้ดูแลและบริหารจัดการ โดยลูกจ้างยินยอมให้หักเงินค่าจ้างร้อยละ 3-15 ของค่าจ้างเพื่อเป็นงานสะสมเข้ากองทุน และนายจ้างต้องส่งเงินสมทบในอัตราไม่ต่ำกว่าเงินสะสมของลูกจ้าง

6.2 แนวคิดพื้นฐานในการจัดบริการ

แนวคิดพื้นฐานในการจัดบริการสวัสดิการผู้สูงอายุ ที่ยึดถือกันมานาน และยังคงเป็นรากฐานในการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุ ประกอบด้วย แนวความคิด 2 ประการ คือแนวคิดด้านมนุษยธรรม (Humanitarian Aspect of Aging) ซึ่งหมายถึง ผู้สูงอายุควรได้รับความช่วยเหลือตามหลักมนุษยธรรม และความต้องการด้านสุขภาพอนามัยและโภชนาการที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อม ครอบครัว สวัสดิการสังคม ความมั่นคงทางรายได้ และการจ้างงาน รวมถึงการศึกษา ส่วนอีกแนวคิดหนึ่ง ได้แก่ แนวคิดด้านการพัฒนา (Developmental Aspect of Aging) ซึ่งหมายถึงแนวคิดที่มุ่งส่งเสริมบทบาทของผู้สูงอายุในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แนวความคิดหลักดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นกรอบในการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุของประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ต่อมาความสนใจในเรื่องผู้สูงอายุของนานาประเทศมีเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น จึงมีการกำหนดหลักการในการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น โดยสมัชชาสหประชาชาติได้รับรองสิทธิของผู้สูงอายุในปี พ.ศ. 2534 และประเทศต่าง ๆ ได้ยึดถือเป็นหลักการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุเช่นเดียวกัน หลักการของสหประชาชาติได้เน้นหลักการ 5 ประการ คือ

ความเป็นอิสระ การมีส่วนร่วม การดูแลเอาใจใส่ ความพึงพอใจในตนเอง และเรื่องของศักดิ์ศรี ดังที่ ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2549 : 96 อ้างอิงจากกองสวัสดิการสงเคราะห์. 2542) ได้อธิบายไว้ โดยสรุปได้ ดังนี้

6.2.1 ความเป็นอิสระ หมายถึง ผู้สูงอายุทุกคนควรได้รับอาหาร น้ำดื่ม ที่พักอาศัย เครื่องนุ่งห่ม และการดูแล ด้านสุขภาพอนามัยอย่างเพียงพอ มีโอกาสที่จะได้ทำงาน และควรมีส่วนร่วมในการกำหนดภาวะการณ์พ้นจากแรงงานของตนเอง สามารถอาศัยอยู่ท่ามกลางสภาวะแวดล้อมที่มีความปลอดภัยและสามารถอาศัยอยู่ในบ้านให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ รวมถึงควรมีโอกาสได้รับประโยชน์จากแผนงานด้านการฝึกอบรมและการศึกษาที่มีความเหมาะสมอีกด้วย

6.2.2 การมีส่วนร่วม ผู้สูงอายุควรมีส่วนร่วมในการกำหนดและดำเนินการตามนโยบายที่จะมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุเองโดยตรง รวมทั้งได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ และทักษะกับคนรุ่นหลัง นอกจากนี้ ในการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุต้องสามารถแสวงหา และขยายโอกาสสำหรับการให้บริการแก่ชุมชนตามความสนใจ และขีดความสามารถของผู้สูงอายุเองและประการสำคัญผู้สูงอายุสามารถรวมตัวเพื่อเคลื่อนไหวหรือก่อตั้งสมาคมผู้สูงอายุได้

6.2.3 การดูแลเอาใจใส่ ในประเด็นนี้ ผู้สูงอายุควรได้รับประโยชน์จากการปกป้องคุ้มครอง และการดูแลของครอบครัวและชุมชน ซึ่งต้องสอดคล้องกับระบบและค่านิยม และวัฒนธรรมของแต่ละสังคม การได้รับการดูแลเอาใจใส่ผู้สูงอายุ ต้องได้รับทั้งทางด้านสุขภาพ เพื่อช่วยให้สามารถดำรงอยู่ในสังคม ได้รับการฟื้นฟูให้สภาวะทางร่างกาย จิตใจ และอารมณ์อยู่ในระดับที่สมบูรณ์ ในด้านบริการสังคมและทางกฎหมาย ผู้สูงอายุควรได้รับการปกป้อง และคุ้มครองด้วยดี ให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม ซึ่งสถาบันที่ให้บริการด้านการปกป้องคุ้มครอง ฟื้นฟู และการกระตุ้นทางสังคมและจิตใจ ท่ามกลางสภาวะแวดล้อมที่เต็มไปด้วยความเห็นอกเห็นใจ และมีความมั่นคง นอกจากนี้ ผู้สูงอายุควรได้รับสิทธิ และเสรีภาพขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ เมื่ออยู่ภายใต้ที่พักอาศัย สถานที่บำบัดหรือดูแลรักษาใด ๆ ก็ตาม ซึ่งรวมถึงการให้ความเคารพในศักดิ์ศรี ความเชื่อ ความต้องการ และความเป็นส่วนตัว รวมทั้งเคารพในสิทธิของผู้สูงอายุที่ตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวกับการดูแล และคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

6.2.4 ความพึงพอใจในตนเอง ในประเด็นนี้ ผู้สูงอายุควรมีโอกาสพัฒนาศักยภาพของตนเอง ได้อย่างเต็มที่ และผู้สูงอายุควรได้ใช้ทรัพยากรทางด้านการศึกษา ด้านวัฒนธรรม ด้านจิตใจ และด้านสันตนาการที่มีในสังคมให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

6.2.5 ศักดิ์ศรี ในประเด็นสุดท้าย เรื่องศักดิ์ศรี ผู้สูงอายุควรมีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี มีความมั่นคงปลอดภัย และไม่ถูกแสวงหาประโยชน์และถูกเอารัดเอาเปรียบไม่ว่าจะทางร่างกายหรือทางจิตใจ รวมทั้งผู้สูงอายุ ควรได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม โดยไม่คำนึงถึงเพศ เชื้อ

ชาติ หรือเผ่าพันธุ์ ความพิการ หรือสถานะอื่น ๆ และควรได้รับการยกย่องว่ามีคุณค่าโดยแยกจากประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจที่ผู้สูงอายุมีส่วนช่วยเสริมให้กับสังคมอีกด้วย

7. แนวคิดเรื่องการดูแลผู้สูงอายุ

งานวิจัยนี้ได้นำแนวความคิดการดูแลผู้สูงอายุมาใช้ 2 แนวคิดดังที่ ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2542) ได้อธิบายไว้โดยสรุปได้ดังนี้

ประการแรก แนวคิดการดูแลผู้สูงอายุโดยชุมชน เป็นแนวคิดที่ได้แรงจูงใจและพัฒนามาจากแนวคิดการลดการพึ่งพิงจากบริการภายนอก โดยแนวคิดนี้ได้พยายามที่จะนำศักยภาพที่เด่นของปัจเจกบุคคล ซึ่งได้แก่ความต้องการที่จะ มีอิสระในการดูแลตนเองทั้งร่างกาย และจิตใจ การให้ความสำคัญในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของแต่ละบุคคล ชุมชน มาเป็นแนวทางในการให้บริการ เป็นแนวคิดที่มุ่งใช้ ลักษณะของชุมชนและทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่จัดบริการให้แก่ ผู้สูงอายุและครอบครัวให้สามารถอยู่อาศัยในชุมชนได้อย่างมีความสุข ดังนั้นบริการต่าง ๆ ที่เกิดในชุมชนจึงเป็นบริการที่เกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชน ซึ่งได้แก่ ผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน

ประการที่สอง แนวคิดการดูแลผู้สูงอายุในครอบครัว เป็นแนวคิดการให้บริการ โดยใช้ครอบครัวเป็นพื้นฐาน เป็นลักษณะการให้บริการรูปแบบหนึ่งในการให้บริการ โดยตรง เกิดขึ้นจากความเชื่อที่ว่า ครอบครัวเป็นระบบเกื้อหนุนที่สำคัญของบุคคลเป็น สถาบันหนึ่งของสังคมที่มีหน้าที่ดูแล ปกป้องสมาชิก รวมทั้งเป็นตัวแทนเรียกร้องและจัดสรรทรัพยากรทางสังคมที่สำคัญที่จะตอบสนองความต้องการต่าง ๆ ของสมาชิกในครอบครัวได้โดยทั่วไปครอบครัวจะมีบทบาทในการช่วยเหลือบุคคลทั้งที่เป็นรูปธรรม เช่น อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรคและที่เป็นนามธรรม เช่น การให้กำลังใจ การยอมรับ และการให้ความรู้ข่าวสาร เป็นต้น

แนวคิด การใช้ครอบครัวเป็นพื้นฐานการให้บริการ ถือว่าเป็นการสร้างสัมพันธภาพอย่างต่อเนื่องที่ผู้เกี่ยวข้อง และบุคคลในครอบครัวต้องมีส่วนร่วมในการให้บริการภายใต้ข้อตกลงร่วมกัน โดยคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับครอบครัวทั้งระยะสั้นและในระยะยาว หัวใจของการให้บริการในรูปแบบของสัมพันธภาพรูปแบบใหม่ขึ้น อันจะนำไปสู่การลดภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นในครอบครัวดังต่อไปนี้

7.1 ความหมายของการดูแล และบทบาทครอบครัวในการดูแลผู้สูงอายุ

การใช้แนวคิดครอบครัวเป็นพื้นฐานถือเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการลดการพึ่งพิงจากรัฐ แนวคิดนี้เชื่อว่าผู้สูงอายุเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว

7.1.1 ความหมายของการดูแล

การดูแลในครอบครัว (Home Care) หมายถึง เป็นการบริการที่พยายามใช้ความแข็งแรงของครอบครัวเป็นเครื่องมือในการให้ บริการเป็นการให้อาณาครอบครัวเข้าไปมีส่วนร่วมกับการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นโดยคำนึงถึงพื้นฐานหน้าที่ของสมาชิกครอบครัวที่พึงมีต่อครอบครัวด้วยกันเอง (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. 2549 : 130)

7.1.2 บทบาทครอบครัวในการดูแลผู้สูงอายุ

บทบาทของครอบครัวในการดูแลผู้สูงอายุสามารถแบ่งตามการตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุได้ 4 บทบาท ดังที่ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2549 : 134-137) ได้อธิบายไว้ โดยสรุปได้ดังนี้

7.1.2.1 บทบาทการดูแลที่ตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกาย เป็นการดูแลการดำรงชีวิตประจำวันทั่วไป เช่น การจัดหาและดูแลเรื่องอาหารการกิน การจัดที่อยู่อาศัยให้อยู่อย่างเหมาะสม การจัดหาและดูแลเครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนดูแลอนามัยส่วนบุคคล การดูแลเมื่อเจ็บป่วย การอำนวยความสะดวกเรื่องพาหนะเดินทางและช่วยเหลือแรงงาน อาจกล่าวได้ว่าเป็นการดูแลเพื่อให้ผู้สูงอายุบรรลุถึงปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีวิต

7.1.2.2 บทบาทการดูแลที่ตอบสนองความต้องการทางอารมณ์จิตใจ เนื่องจากผู้สูงอายุมักมีการเปลี่ยนแปลงหรือวิกฤตทางจิตใจ และอารมณ์หลายประการ มีอาการซึมเศร้า และอารมณ์อ่อนไหวง่าย ผู้สูงอายุบางกลุ่มต้องการการดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการด้านจิตใจมีความต้องการตอบสนอง ๒ ประการ ได้แก่

ประการแรก การดูแลที่ตอบสนองความมั่นคง ปลอดภัย เป็นบทบาทที่มุ่งสร้างความรู้สึกอบอุ่นให้แก่ผู้สูงอายุในที่อยู่อาศัย และการดำเนินชีวิต ระยะเวลาที่ผู้สูงอายุต้องอยู่ตามลำพัง อาจเกิดอาชญากรรมได้

ประการที่สอง การดูแลที่ตอบสนองความต้องการได้รับการยกย่อง เห็นความสำคัญ เป็นความต้องการที่มีรากฐานมาจากความสูญเสียต่าง ๆ ที่เกิดจากวัยผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกว่าตนเองไม่มีค่า การได้รับการยอมรับนับถือจึงเป็นสิ่งเกื้อหนุนต่อสภาวะทางด้านอารมณ์ของผู้สูงอายุอย่างมากได้แก่ การให้ความเคารพ ให้เกียรติ ให้กำลังใจ ให้ความยกย่อง

7.1.2.3 บทบาทการดูแลที่ตอบสนองความต้องการทางด้านสังคม เป็นบทบาทที่ต้องการให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในกิจกรรมของครอบครัว และสังคมภายนอก การดูแลให้ได้รับข่าวสารเพื่อรับรู้ความเป็นไปของสังคมที่เป็นอยู่ การสนับสนุนให้ทำงานอดิเรก เข้าร่วมในกิจกรรมทางศาสนา ได้รับความบันเทิง ตามแก่วัย

7.1.2.4 บทบาทการดูแลที่ตอบสนองความต้องการด้านเศรษฐกิจ บทบาทการดูแลด้านนี้ได้แก่ การช่วยเหลือด้านการเงิน ค่าใช้จ่าย ส่วนตัวของผู้สูงอายุ การช่วยจัดหาอาชีพที่เหมาะสม ตลอดจนช่วยควบคุมดูแลธุรกิจทรัพย์สิน และผลประโยชน์ของผู้สูงอายุ

8. แนวคิดเกี่ยวกับการเป็นเพื่อน

แนวคิดพื้นฐาน ความเป็นเพื่อนบ้านเป็นระบบเกื้อกูลกันของผู้คนในชุมชน โดยใช้ความมีน้ำใจ ความเกื้อกูล การช่วยเหลือผู้ที่ประสบปัญหา และความต้องการความช่วยเหลือในชุมชนใกล้เคียงที่ตน นอยุ่อาศัยมาเป็นเครื่องมือ เพื่อช่วยในระบบพึ่งตนเองของชุมชนแข็งแกร่งขึ้น แนวคิดนี้มีจุดมุ่งหมาย เพื่อสร้างจิตสำนึก และพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน เพื่อให้เกิด การแก้ไขปัญหาและพัฒนาบริการต่างๆ โดยชุมชน และเพื่อระดมความร่วมมือในลักษณะการประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรภายนอกชุมชน และบุคลากรภายในชุมชน แนวคิดนี้อธิบายระบบเกื้อกูลของคนที่อยู่ในชุมชนที่มีต่อผู้สูงอายุ และผู้ดูแล (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. 2549 : 171-172)

จากแนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ การดูแลผู้สูงอายุ ตามหลักการทั่วไป ข้างต้นนี้ ช่วยให้เห็นมุมมองความเกื้อกูลของครอบครัว และคนในชุมชนว่ามีลักษณะอย่างไร ผู้สูงอายุมีความต้องการอย่างไร ผู้สูงอายุต้องการอะไรในชีวิต

แนวคิดการดูแลผู้สูงอายุตามหลักการศาสนาอิสลาม

ในโลกของศาสนาอิสลาม จะไม่ค่อยได้พบเห็น “บ้านพักคนชรา” การดูแลบิดามารดาของเราในช่วงเวลาที่ลำบากที่สุดในชีวิตของพวกเขา เช่นนี้เป็นเกียรติ และเป็นคุณงามความดี อีกทั้งยังถือเป็นโอกาสในการพัฒนาจิตใจที่ยิ่งใหญ่อีกด้วย ในศาสนาอิสลาม ถือว่า พ่อแม่มีสิทธิที่จะได้รับการดูแล การปฏิบัติด้วยดี การเชื่อฟัง และการให้เกียรติ จากลูก ๆ ของตน ความจริงแล้วการอุทิศตัวให้พ่อแม่เป็นสัญญาณตามธรรมชาติอย่างหนึ่งที่จะต้องทำให้เข้มแข็งขึ้นโดยการกระทำด้วยความตั้งใจ ยิ่งสำหรับแม่ด้วยแล้ว ลูก ๆ จะต้องให้การเอาใจใส่เป็นพิเศษในฐานะที่ท่านต้องเป็นผู้ได้รับความลำบากในระหว่างการตั้งครรภ์ การให้กำเนิด ตลอดจนตอนให้นม และเลี้ยงดูเอาใจใส่ (ยูซุฟ ก็อรุ ฎอวี. 2547 : 301) ในศาสนาอิสลาม การเลี้ยงดูบิดามารดาถือเป็นหน้าที่อันดับที่สองรองจากการทำละหมาด และถือเป็นสิทธิของบิดามารดาที่จะคาดหวังว่าจะได้รับการดูแล ถือกันว่าเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจในการแสดงความจนเฉียวใด ๆ เมื่อผู้สูงอายุเริ่มทำอะไรลำบาก

1. อิสลามกับผู้สูงอายุ และการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ

การสำรวจ วิเคราะห์ สังเคราะห์อายุอะฮ์ลุลกุรอานและอัลหะดีษ ตลอดจนจากกรประมวลคำอธิบายของนักปราชญ์นักวิชาการอิสลาม สามารถที่จะอธิบายเกี่ยวกับอิสลามกับผู้สูงอายุ และการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุตั้งที่สถาบันเวชศาสตร์ผู้สูงอายุ กรมการแพทย์กระทรวงสาธารณสุข

(2551); พระคัมภีร์อัลกุรอาน พร้อมคำแปลเป็นภาษาไทย(2542) และยูซุฟ กือรฎอวี (2547 : 303) ได้อธิบายไว้โดยสรุปดังนี้

1.1 มุมมองของอิสลามต่อการมีอายุที่ยืนยาว

มีหะดีษ (วจนะ) มากมายที่กล่าวถึงการมีอายุที่ยืนยาวของศรัทธาชนว่าเป็นสิ่งที่ดี และเป็นความโปรดปรานของอัลเลาะห์ เป็นความเมตตาของพระองค์ที่ได้เพิ่มโอกาสให้ทำความดี หรือเป็นโอกาสที่จะกลับตัวและเป็นการทดสอบของพระองค์ต่อบ่าวที่พอที่จะทำการชำระลบล้างบาปที่เขาได้เคยกระทำในช่วงวัยหนุ่ม

การมีอายุยืนยาวเป็นสิ่งที่ดี หากพฤติกรรมของผู้สูงอายุนั้นอยู่ในกรอบของศาสนา แนวทางที่ถูกต้อง เป็นผู้ที่น่าพิศมัยที่ดีที่สุด สร้างคุณประโยชน์ต่อสังคม และถือว่าเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐ สิ่งที่เกิดการเปลี่ยนแปลงบนตัวของผู้สูงอายุ เช่น เส้นผมที่หงอกขาว ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่พระองค์อัลเลาะห์จะตอบแทนเขาด้วยผลบุญชำระเขาจากการกระทำที่เป็นบาปในอดีต และเป็นสิ่งจะยกระดับเขาในโลกหน้า ซึ่งคำสอนเหล่านี้สามารถสร้างจิตสำนึกที่ดีแก่ผู้สูงอายุ สร้างความคิดที่สร้างสรรค์ และทำให้เกิดความรู้สึกรักที่มีความสุข ถึงแม้ต้องเผชิญกับอุปสรรคต่าง ๆ ก็ตาม

1.2 สิทธิของผู้สูงอายุที่พึงจะได้รับการให้เกียรติ

ช่วงวัยของผู้สูงอายุ เป็นช่วงวัยหนึ่งของมนุษย์ที่กลับสู่ความอ่อนแอ และความอ่อนแอ ซึ่งโดยหลักทั่วไปของอิสลามถือว่ามนุษย์ เป็นสิ่งถูกสร้างที่มีเกียรติ อัลเลาะห์ได้ดำรัสในคัมภีร์อัล-กุรอาน ความว่า

“...และโดยแน่นอน เราได้ให้เกียรติแก่ลูกหลานอาดัม และเราได้ บรรทุกพวกเขาทั้งทางบกและทางทะเล และได้ ให้ปัจจัยยังชีพที่ดีทั้งหลายแก่พวกเขา และเราได้ ให้พวกเขาดีเด่นอย่างมีเกียรติเหนือกว่าผู้ที่เราได้ให้บังเกิดมาเป็นส่วนใหญ่...” (คัมภีร์อัล-กุรอาน. 2542 : 677)

จากข้างต้นได้กล่าวถึงการให้เกียรติแก่ลูกหลานอาดัม ซึ่งหมายถึงมนุษย์ในทุกช่วงวัยตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนถึงหลังเสียชีวิต พึ่งที่จะได้ รับการปฏิบัติที่เหมาะสม และสมเกียรติในทุกๆ ด้าน ผู้สูงอายุก็เป็นช่วงวัยหนึ่งของมนุษย์ ฉะนั้นผู้สูงอายุก็ควรได้รับการให้เกียรติจากสมาชิกของสังคมโดยสมบูรณ์ในทุก ๆ ด้าน □

และท่านนบีมุฮัมมัด ได้กล่าวปฏิเสธบุคคลที่ไม่ให้เกียรติต่อผู้สูงอายุจากการเป็นประชาชาติของท่าน โดยมีนักวิชาการอิสลามบางท่านมีความเห็นว่า การละเลยในการให้ความเมตตาต่อเด็ก และการไม่ให้เกียรติต่อผู้สูงอายุเป็นสิ่งต้องห้าม (ฮารอม) และบางท่านเห็นว่าเป็นบาปใหญ่ ขณะเดียวกัน จะพบว่า ท่านนบีมุฮัมมัดได้ทรงบอกถึงลักษณะซึ่งเป็นสัญญาณของผู้ยำเกรงต่อ อัลเลาะห์ ลักษณะหนึ่ง คือการให้เกียรติต่อผู้สูงอายุ ซึ่งการให้เกียรติต่อผู้สูงอายุ ยังจะเป็นอานิสงค์ที่จะส่งผลต่อผู้ที่ปฏิบัติตน ด้วยลักษณะดังกล่าวอย่างสม่ำเสมอในการที่จะได้รับการตอบแทนจากอัลเลาะห์

ด้วยการคลอใจให้ผู้อื่นกระทำ และปฏิบัติต่อเขาด้วยการให้เกียรติในช่วงวัยที่เขาอยู่ในสภาพของผู้สูงอายุ

1.3 สิทธิของผู้สูงอายุที่พึงจะได้รับการดูแล

อิสลามถือว่าเป็นหน้าที่ของลูกหลาน มิตรสหาย และสังคม ที่จะต้องรับผิดชอบดูแลผู้สูงอายุในด้านต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์และครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นด้านการเป็นอยู่ ด้านปัจจัยยังชีพ ด้านสุขภาพกาย ด้านสุขภาพจิต และด้านสังคม

ในเบื้องต้นผู้ที่ต้องรับผิดชอบดูแลผู้สูงอายุคือลูกหลาน อัลเลาะห์ได้ดำรัสให้ลูก ๆ ทดแทนคุณพ่อแม่ โดยเฉพาะในวัยชรา และห้ามทำร้ายจิตใจของบุพการีทั้งสองโดยเด็ดขาด อัลเลาะห์ได้ดำรัสในคัมภีร์อัล-กรุอาน ความว่า

“..และพระเจ้าของเจ้าบัญชาว่า พวกเจ้าอย่าเคารพภักดีผู้ใดนอกจากพระองค์เท่านั้น และจงทำดีต่อบิดามารดาเมื่อผู้ใดในทั้งสองหรือทั้งสองบรรลุนิติภาวะอยู่เจ้า ดังนั้นอย่ากล่าวแก่ทั้งสองว่า อุฟ และอย่าตะคอกท่านทั้งสอง และจงพูดแก่ท่านทั้งสองด้วยถ้อยคำที่อ่อนโยนและจงนอบน้อมแก่ท่านทั้งสองซึ่งการถ่อมตนเนื่องจากความเมตตาและจงกล่าวซ้ำแต่พระเจ้าของฉันทรงโปรดเมตตาแก่ท่านทั้งสองเช่นที่ทั้งสองได้เลี้ยงดูฉันเมื่อเยาว์วัย..” (คัมภีร์อัล-กรุอาน. 2542: 666-677)

จากข้างต้น อัลเลาะห์ ได้กล่าวถึงหน้าที่การดูแล และการปฏิบัติดีต่อบิดามารดา โดยเฉพาะในวัยชราในข้อความเดียวกันกับการกำชับถึงหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติการภักดีต่อพระองค์ซึ่งแสดงถึงสถานะอันสูงส่งของภารกิจและการดูแล บิดามารดาในมุมมองของอิสลาม อัลเลาะห์ได้ดำรัสในคัมภีร์อัล-กรุอาน ความว่า

“...และเราได้สั่งการแก่มนุษย์เกี่ยวกับบิดา มารดาของเขา โดยที่มารดาของเขาได้อุ้มครรภ์เขาอ่อนเพลียลงครั้งแล้วครั้งเล่า และการหย่านมของเขาในระยะเวลาสองปี เจ้าจงขอบคุณซ้ำและบิดามารดาของเจ้า ยังเรานั้นคือการกลับไป...” (คัมภีร์อัล-กรุอาน. 2542 : 1019)

สามารถสังเกตได้ว่าในอายะฮ์นี้อัลเลาะห์ได้กล่าวถึงการให้ระลึกถึงคุณบิดามารดาในข้อความเดียวกันกับการให้ระลึกถึงคุณของพระองค์ดั่งว่าคุณและสิทธิของบิดามารดาใหญ่หลวงมาซึ่งเป็นที่ลูกที่จะต้องทดแทนคุณดังกล่าวเสมือนทดแทนคุณของอัลเลาะห์ที่ได้สร้างเขามาขณะเดียวกันเราจะพบว่า ท่านรศูดได้กล่าวถึงบาปใหญ่ของการกระทำของลูกที่ต่อบิดามารดาในข้อความเดียวกันกับที่ท่านได้กล่าวถึงบาปใหญ่ของการตั้งภาคีต่ออัลเลาะห์และท่านรศูดได้กล่าวถึงความน่าอัศจรรย์ของลูกที่ละเลยไม่ดูแลบิดามารดาจนแก่เฒ่าทำให้เขาพลัดที่จะได้เขาสวนสวรรค์ของอัลเลาะห์

เป็นที่น่าสังเกตว่าท่านรศูดได้ย้ำถึงความอัศจรรย์ของผู้ที่เป็นลูกที่มีโอกาสมีชีวิตอยู่ทันกับบิดามารดาในยามแก่เฒ่าถึงสามครั้ง แต่ไม่ทำหน้าที่ดูแลท่านทั้งสอง ทำให้เขาพลัดโอกาสที่จะได้เขาสวนสวรรค์ของอัลเลาะห์ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการดูแลบิดามารดาจนแก่เฒ่าเป็นกุศลอัน

มหาศาลที่เป็นเหตุทำให้ผู้เป็นลูกสามารถเข้าสวรรค์ของอัลเลาะห์ได้แต่บางครั้งผู้สูงอายุหรือคนชรา อาจจะไม่มีลูกหลาน หรือมีแต่ไม่รับที่จะอุปการะ หรือไม่รับที่จะดูแลหน้าที่ความรับผิดชอบในการอุปการะและดูแลผู้สูงอายุก็ตกเป็นของคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ใกล้ชีวิตญาติพี่น้อง มิตรสหาย และลูกหลานของมิตรสหาย

หะดีษ (วจนะ) ต่าง ๆ ได้ชี้ถึงภาพชุมชนมุสลิมที่ให้ความสำคัญกับบุคคลในชุมชน โดยส่งเสริมให้ทุกคนในชุมชนมีความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเอื้อเพื่อซึ่งกันและกัน ปลอดภัยและความทุกข์ยากของเพื่อนสมาชิกสร้างบรรยากาศที่สามารถทำให้เกิดความสุข ความเบิกบาน และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน ตลอดจนร่วมกันรับผิดชอบ ให้ความสนใจ และอยู่ร่วมกันอย่างพี่น้อง ผู้สูงอายุคนเฒ่าคนแก่ก็เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนซึ่งนับว่าเป็นบุคคลที่อ่อนแอ ไร้ความสามารถและด้อยโอกาส จึงสมควรที่จะได้รับการดูแลและให้ความสำคัญมากกว่าผู้อื่น

บางครั้งผู้สูงอายุอาจจะโชคร้ายไม่ได้รับการดูแลจากลูกหลานและคนในชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเศร้ามาก ๆ สำหรับชุมชนมุสลิม อิสลามมิได้ละเลยต่อบุคคลเหล่านี้ แต่ได้กำหนดหน้าที่การดูแลต่อพวกเขาให้เป็นภาระหน้าที่ของรัฐหรือผู้มีอำนาจทางการปกครองในสังคม เพราะผู้สูงอายุก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่อยู่ภายใต้การปกครองของผู้มีอำนาจ

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้สูงอายุจะต้องได้รับการดูแลจากบุตรหลานซึ่งเป็นหน้าที่ที่วาญิบ (บังคับ) สำหรับบุตรหลานที่จะต้องทำการดูแลบิดามารดาอย่างสุดความสามารถ หากไม่แล้วจะถือว่าเป็นลูกที่เนรคุณ และเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องหากบุตรหลานคิดว่าการนำบิดามารดาที่ชราภาพ ผ่ากให้ศูนย์ดูแลผู้สูงอายุของรัฐทำการดูแลแทน เพราะคิดว่าทางศูนย์สามารถทำการดูแลที่ดีกว่าจริงอยู่หากบุตรหลานไม่มีความสามารถก็เป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องทำการดูแล แต่หากเป็นภาวะปกติ หน้าที่ดังกล่าวนี้ก็ถือเป็นหน้าที่ของบุตรหลาน เพราะรัฐถือว่ามิหน้าที่เชิงปกครองที่มีลักษณะทั่วไป แต่หน้าที่ของบุตรหลานในการทำการดูแลบิดามารดาถือเป็นหน้าที่เฉพาะ ส่วนหน้าที่ของชุมชนที่ต้องทำการดูแลผู้สูงอายุถือเป็นหน้าที่หรือภาระเชิงสังคมหากมีบุคคลหนึ่งบุคคลใดในชุมชนได้ทำหน้าที่ดังกล่าว ภาระดังกล่าวก็ถือว่าดำเนินไปแล้วทุกคนก็จะรอดพ้นจากการสอบสวนจากอัลเลาะห์ แต่หากบุคคลในชุมชนไม่มีใครให้ความสำคัญ และละเลยที่จะทำหน้าที่ดูแลผู้สูงอายุ ผลบาปก็ตกอยู่กับทุกคนในฐานะที่ละเลยหน้าที่หรือภาระเชิงสังคม

1.4 แนวคิดการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ

แนวคิดการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ มีความสอดคล้องกับทัศนะของนักวิชาการศาสนาส่วนใหญ่ซึ่งมีความเห็นว่า การดำเนินการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ เพื่อเป็นการป้องกันส่งเสริม และดูแลรักษาสุขภาพของผู้สูงอายุจึงเป็นสิ่งที่ดี กล่าวคือ การประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดี

สามารถป้องกัน โรคและชะลอความเสื่อมของร่างกายได้ อัลเลาะห์ทรงตรัสในเรื่องการอุปโภค บริโภคที่มีความสมดุลเพื่อการส่งเสริมสุขภาพกายและสุขภาพจิต ความว่า

“...โอ้ ลูกหลานอาดัมเอ๋ย จงเอา (คือให้ถือปฏิบัติเป็นเงื่อนไข) เครื่องประดับกาย (การสวมเครื่องนุ่งห่มให้เรียบร้อยขณะไปมัสยิดทุกแห่งของพวกเจ้า ณ มัสยิด จงกินและจงดื่มแต่ จงอย่าฟุ่มเฟือยแท้จริงพระองค์ไม่ชอบบรรดาผู้ที่ฟุ่มเฟือยทั้งหลาย.” (คัมภีร์อัล-กรอาน. 2542 : 352)

และอัลเลาะห์ได้ทรงตรัสในเรื่องส่งเสริมสุขภาพจิตดำรัสใน คัมภีร์ อัล-กรอาน ความว่า “และพวกเจ้าจงอย่าท้อแท้ และจงอย่าเสียใจ และพวกเจ้านั้นคือผู้สูงส่งยิ่ง หากพวกเจ้าเป็นผู้ ศรัทธา” (คัมภีร์อัล-กรอาน. 2542 : 143)

สำหรับเรื่องความรับผิดชอบที่มีต่อการส่งเสริมช่วยเหลือสังคม อิสลามมีหลัก ปฏิบัติต่อสังคม โดยการให้ความรักแก่ผู้อื่นเหมือนความรักที่มอบให้กับตนเอง ต้องช่วยเหลือบุคคล อื่นในสังคม อัลเลาะห์ได้ดำรัสในคัมภีร์อัล-กรอาน ความว่า

“...และจงทำดีต่อบิดามารดา ญาติที่ใกล้ชิด เด็กกำพร้า และผู้ขัดสน และจงพูดจา กับมนุษย์อย่างสุภาพ...” (คัมภีร์อัล-กรอาน. 2542 : 26)

“...อัลเลาะห์ มิได้ทรงให้ความลำบากแก่ชีวิตใดวันแต่ที่พระองค์ทรงประทานมาแก่ ชีวิตนั้น หลังจากความยากลำบากอัลเลาะห์จะทรงให้ความสะดวกสนวย (คัมภีร์อัล-กรอาน. 2542: 1518)

จากที่กล่าวมาข้างต้น อิสลามได้กำหนดแนวทางสำหรับการดำรงชีวิตไว้ทั้งเรื่อง การอุปโภค บริโภค การดูแลสุขภาพสุขภาพทั้งทางด้านร่างกาย และด้านจิตใจ ตลอดจนการช่วยเหลือ ผู้ด้อยโอกาสในสังคม และการส่งเสริมให้กำลังใจ ให้รางวัลแก่ผู้ที่ประกอบกรรมดีจะได้รับผลดี แม้ ในระยะแรกจะประสบกับปัญหาความลำบาก และในที่สุดก็จะสำเร็จได้

ปัจจุบันผู้สูงอายุต้องประสบกับปัญหามากมาย พอจำแนกได้แก่ 1) ปัญหาที่เกิด จากการเสื่อมเสียของอวัยวะในร่างกาย อาจจะช่วยเหลือตัวเองได้ เช่น สายตามองไม่ชัด ประสาท รับรู้รสชาติของลิ้นเสื่อม หูได้ยินไม่ชัดเจน กลืนอาหารลำบาก ฯลฯ เป็นต้น 2) ปัญหาที่เกิดจาก สภาพแวดล้อมที่ทำให้ผู้สูงอายุได้รับผลกระทบทางร่างกายและจิตใจ อาจมองด้วยตาเปล่าไม่ค่อย เห็นชัดเจนนัก ต้องอาศัยการสังเกต มีภาวะซึมเศร้า เก็บตัว สภาพการณ์ต้องใช้ชีวิตอยู่ตามลำพังไม่มี ญาติพี่น้องช่วยเหลือดูแล ไม่สามารถจะประกอบอาชีพได้ ต้องรับภาระเลี้ยงดูหลาน (ลูกฝากเลี้ยง) ลูกหลานติดยาเสพติด ฯลฯ เป็นต้น 3) ปัญหาที่เกิดจากโรคเรื้อรัง ได้แก่ โรคความดันโลหิตสูง โรคเบาหวาน โรคข้อเสื่อม ฯลฯ เป็นต้น 4) ปัญหาที่ต้องพึ่งพิงผู้อื่น เช่น เป็นโรคเรื้อรังและ ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ จะไปไหนไม่สะดวกต้องขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น ลูกหลาน

จากสภาพปัญหาของผู้สูงอายุดังกล่าว เป็นปัญหาที่ควรได้รับการช่วยเหลือจากสังคมเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากปัญหาที่ผู้สูงอายุประสบนั้นมาจากทั้งตนเองและผู้อื่นซึ่งบางปัญหาอาจจะต้องขอความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่มีบทบาทและเกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ

1.4.1 แนวทางการส่งเสริมสุขภาพทางกาย

ประการแรก ผู้สูงอายุ ควรดูแลร่างกายให้สมบูรณ์ แข็งแรงอยู่เสมอ โดยการรักษาความสะอาดร่างกาย/สิ่งของ การดูแลรักษาฟัน/ช่องปาก การรับประทานอาหารให้ครบ 5 หมู่ การออกกำลังกายอย่างเหมาะสมการ ส่งเสริมสุขภาพจิต การหลีกเลี่ยงพฤติกรรมเสี่ยงต่างๆ และควรได้รับการตรวจสุขภาพประจำปี หรือเมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยให้รีบรักษาให้หายขาด

ประการที่สอง ผู้สูงอายุควรประกอบกิจวัตรประจำวันด้วยตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เช่น การอาบน้ำแปรงฟัน เข้าห้องน้ำ การรับประทานอาหาร เดินทางไปกลับบ้านเองในระยะทางที่ไม่ไกลเกินไป เช่น ไปมัสยิด ไปตลาด หรือไปบ้านเพื่อน

1.4.2 แนวทางการส่งเสริมสุขภาพทางจิตใจ

ผู้สูงอายุควรยอมรับบทบาทและสถานภาพที่เปลี่ยนแปลงเมื่อมีอายุมากขึ้น ปรับตัวให้อยู่ร่วมกับลูกหลานได้อย่างสมศักดิ์ศรี ยอมรับในความเป็นจริงของชีวิต มองตนเองในแง่ดี เมื่อมีเรื่องกังวลใจ ควรปรึกษาผู้อื่นหรือคนใกล้ชิด หากิจกรรมหรืองานอดิเรกที่มีคุณค่าทางใจทำ เช่น การปลูกต้นไม้หรือการเลี้ยงสัตว์ พบปะสังสรรค์กับบุคคลอื่นเพื่อพูดคุยหรือร่วมกิจกรรม ยึดศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจโดยการทำละหมาด และการปฏิบัติศาสนกิจอย่างสม่ำเสมอ

1.4.3 แนวทางการสร้างสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

เป็นการสร้างคุณค่าความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์โดยมุ่งเข้าถึงความเป็นจริงของธรรมชาติความจริงสูงสุดอาจเริ่มจากการทำงานอดิเรกที่ไม่หวังผลตอบแทนละทำตัวให้มีคุณค่าและศักดิ์ศรีในด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้วยการเข้าถึงจิตวิญญาณของศิลปะและวัฒนธรรม ดำรงรักษาและสืบสานไว้ให้แก่ชาติและลูกหลานสืบไป

1.4.4 แนวทางการส่งเสริมสุขภาพและการช่วยเหลือผู้สูงอายุด้านสังคม ในชุมชนมุสลิม

ในสังคมมุสลิม ความร่วมมือสนับสนุนช่วยเหลือถือเป็นวัฒนธรรมหนึ่งของอิสลาม ก่อให้เกิดพลังอันเข้มแข็งของสังคม และยึดถือเป็นวัฒนธรรมถาวร สังคมจึงมีแต่จะพัฒนาไปสู่ความสูงส่งไม่มีทางจะตกต่ำ ในการอยู่ร่วมกันในสังคมและการบริหารสังคม ทุกคนต้องยึดคำสอนจากคัมภีร์อัล-กุรอาน โดยเคร่งครัดดังอัลกุรอาน ได้บัญญัติว่า

“...และพวกเจ้าจงช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการดีและยำเกรง และอย่าได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการบาปและการเป็นศัตรู.” (คัมภีร์อัล-กุรอาน, 2542: 240)

สถาบัน และองค์กรต่างๆ ในสังคม ควรมีการประสานความร่วมมือในการช่วยเหลือผู้สูงอายุให้เกิดประสิทธิภาพตามบทบาทหน้าที่ ซึ่งคัมภีร์อัล-กุรอานบัญญัติว่า

“...แท้จริงอัลเลาะห์ได้บัญชาแก่พวกเจ้าให้มอบหน้าที่ต่างๆแก่ผู้ทรงสิทธิและเมื่อพวกเจ้าตัดสินใจระหว่างมนุษย์พวกเจ้าจะต้องตัดสินใจด้วยความยุติธรรมแท้จริงอัลเลาะห์ตักเตือนดีที่สุดเกี่ยวกับความยุติธรรมนั้นแท้จริงอัลเลาะห์ทรงได้ยินอัลเลาะห์ทรงแลเห็น.” (คัมภีร์อัล-กุรอาน. 2542: 195)

1.4.4.1 สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันที่ใกล้ชิดผู้สูงอายุมากที่สุดซึ่งจะส่งผลกระทบต่อผู้สูงอายุทั้งในทางที่พึงประสงค์หรือไม่พึงประสงค์การส่งเสริมสุขภาพบำบัดรักษาและฟื้นฟูสภาพของผู้สูงอายุ มีความละเอียดอ่อนมากจึงต้องอาศัยความเป็นเอื้อเอื้อของสายเลือด การตอบแทนความดีงามของสมาชิกในครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุไม่ทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพังมีการเยี่ยมเยียนให้มากที่สุดเพื่อสร้างความใกล้ชิดและความอบอุ่น

1.4.4.2 สถาบันมัสยิด เป็นองค์กรทางศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับสถาบันครอบครัวอย่างใกล้ชิดมากที่สุดเป็นที่ปรึกษาแก้ไขปัญหาดังกล่าวส่งเสริมให้คนมีความรู้ในเรื่องวิถีชีวิตที่ถูกต้องตามหลักอิสลามให้การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในสังคมสวัสดิการต่างๆแก่สังคมเป็นศูนย์รวมจิตใจของทุกคนในสังคมมุสลิมให้เป็นหนึ่งเดียวกันได้เป็นอย่างดีสามารถจะกำหนดกฎระเบียบเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีสงบสุขได้ควรที่จะมีบทบาทในการประสานงานขจัดปัญหาของผู้สูงอายุให้เกิดประสิทธิภาพของสังคมในระยะยาวได้

1.4.4.3 สถานบริการสุขภาพ ในชุมชนมีหน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทดูแลส่งเสริมสุขภาพ และให้การช่วยเหลือผู้สูงอายุผู้ด้อยโอกาสของสังคมได้แก่โรงพยาบาลสถานีอนามัย ศูนย์สาธารณสุขเทศบาล ปัจจุบันบทบาทการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุทำได้ไม่เต็มที่ที่มีความครอบคลุมน้อย ทำให้ผู้สูงอายุไม่สามารถเข้าถึงได้เต็มที่ที่หาอย่างไรจะให้การจัดการได้มีประสิทธิภาพภายใต้ข้อจำกัดในเรื่องเวลางบประมาณวัสดุอุปกรณ์ ในการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุที่นับว่าเป็นองค์กรใหญ่ ซึ่งก็ยังไม่ครอบคลุมทุกพื้นที่ อีกทั้งยังขาดความเหมาะสมกับผู้สูงอายุส่วนใหญ่จึงยังไม่สามารถเข้าถึงได้ สถานบริการสุขภาพต่างๆควรจะเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่จะสร้างความพึงพอใจของประชาชนที่มีต่อหน่วยงานเนื่องจากกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุนับเป็นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในระดับครอบครัวซึ่งจะส่งผลต่อการทำกิจกรรมอื่นๆไปด้วยเช่นงานอนามัยแม่และเด็กงานสร้างเสริมภูมิคุ้มกัน ไร่องานสุขภาพิบาลและอนามัยสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

1.4.4.4 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีบทบาทดูแลแก้ไขปัญหามาของประชาชนในระดับท้องถิ่นมีศักยภาพในการจัดงบประมาณสามารถจะกำหนดแผนการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุทั้งในระยะสั้นและระยะยาวได้เป็นอย่างดีมีสมาชิกของกิจการบริหารส่วนท้องถิ่น(ส.อบต.) ซึ่ง

ได้รับคัดเลือกจากชุมชนตามครรลองในระบอบประชาธิปไตยมีบทบาทในการจัดทำประชาคมหาความต้องการของชุมชนเพื่อไปวางแผนจัดสรรงบประมาณแก้ไขปัญหาท้องถิ่นซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสถาบันอื่นๆ ในชุมชนได้นับเป็นองค์กรหนึ่งที่มีความสำคัญมากต่อการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในสังคมมุสลิม

1.4.4.5 อาสาสมัครหรือองค์กรเอกชน เป็นผลผลิตของสังคมที่มีความเอื้ออาทร จะรับอาสาช่วยเหลือสังคมนับเป็นทุนทางสังคมที่ควรได้รับการส่งเสริมหากสังคมมีการจัดการที่ดี ผลผลิตที่ได้จะตอบสนองสังคมในระยะยาวที่มีลักษณะไม่หวังค่าตอบแทนปัจจุบันสังคมมุสลิมต้องประสบกับการแข่งขันทางเศรษฐกิจทำให้ผลผลิตในลักษณะดังกล่าวได้สูญหายไปมาบางชุมชนผู้สูงอายุได้รับผลกระทบมากเนื่องจากชุมชนขาดคนที่มีคุณสมบัติเป็นจิตอาสาซึ่งเป็นหน้าที่ของทุกฝ่ายที่จะสร้างสรรค์สังคมให้มีทุนทางสังคมให้มากกว่าที่เป็นอยู่กิจกรรมที่สามารถจะช่วยเหลือผู้สูงอายุ เช่น การตั้งชมรมผู้สูงอายุ การจัดการเรียนการสอน เวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดตั้งกองทุนจัดการศพและสวัสดิการผู้สูงอายุที่มีการประสานช่วยเหลือที่เป็นข้อจำกัดของสถาบันหรือหน่วยงานต่างๆ ให้สามารถเข้าถึงผู้สูงอายุได้เพื่อส่งผลกระทบต่อส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในสังคมมุสลิมต่อไป

อิสลามได้ให้ความสำคัญกับสถาบันมัสยิดมาก เนื่องจากเป็นหน่วยที่จะสร้างสรรค์สังคมอิสลามให้มีความภราดรภาพเป็นสังคมผู้ศรัทธา มีความสันติสุข รองรับประชาชนตั้งแต่แรกเกิดจนถึงชราภาพและสิ้นชีวิตในที่สุด ปัจจุบันสถาบันมัสยิดควรจะมีการทบทวนบทบาทหน้าที่ เพื่อให้สามารถตอบสนองการเปลี่ยนแปลงของสังคมเพื่อรองรับปัญหาด้านสุขภาพของผู้สูงอายุที่จะเพิ่มขึ้นในอนาคต

สถาบันศาสนา และบทบาทของสถาบันศาสนาต่อผู้สูงอายุ

ผู้คนโดยทั่วไปในสังคมมักจะเชื่อว่า คนสูงอายุมักจะหันมาสนใจศาสนามากขึ้น เพราะคนสูงอายุอยู่ใกล้ความตายและกังวลกับชีวิตในภายหน้า นอกจากนี้คนสูงอายุมักจะมีเวลาที่จะมาไตร่ตรองเรื่องศาสนาความเชื่อดังกล่าวอาจจะมีส่วนที่เป็นจริงอยู่บ้าง ซึ่งมีงานวิจัยไม่น้อยที่สนับสนุนประเด็นนี้ อยู่ แต่ นักสังคมศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อในศาสนาของผู้สูงอายุ ได้ให้ข้อสังเกตว่า ในความเป็นจริงแล้วความเชื่อดังกล่าวอาจจะเป็นเพียงมายาคติ (myth) ของคนทั่วไปเกี่ยวกับผู้สูงอายุ และศาสนาเท่านั้นก็ได้ เพราะคนทั่วไปมักจะมองภาพผู้สูงอายุว่าควรเกี่ยวข้องกับศาสนาอยู่เสมอการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อทางศาสนาและผู้สูงอายุจำนวนมากในต่างประเทศ ได้ข้อสรุปคล้ายคลึงกันว่าคนอายุมากขึ้นจะมีความเชื่อเรื่องศาสนา และชีวิตหลังความตายมากขึ้น (บุษยามาส สันธูประมวล 2539 : 66)

1. ความหมายของสถาบันศาสนา

สถาบันศาสนา คือ แบบแผนของความคิด ความเชื่อ การกระทำในเรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจ ศาสนาเป็นสถาบันที่ครอบคลุมในเรื่องต่าง ๆ เช่น การขอ งงรวาสดต่อพระภิกษุ พิธีกรรมต่าง ๆ

ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ และความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตในโลกนี้ โลกหน้า เป็นต้น ความเกี่ยวข้องกับระหว่างสถาบันศาสนากับผู้สูงอายุ นั้นพบว่ามีความใกล้ชิดกันอยู่ก่อน ช่างมากทั้งในสังคมแบบดั้งเดิม และในสังคมสมัยใหม่ (บุษยมาส สินธุประมา. 2539 : 65-68)

2. สถาบันศาสนากับความสูงอายุ

สถาบันศาสนานอกจากจะมุ่งระบุถึงศาสนา คำสอนทางศาสนา และแนวทางปฏิบัติทางศาสนาด้วย สุรกุล เจนอบรม. (2534 : 101-103 อ้างอิงจากGlock. 1962) ได้สรุปรูปแบบของบุคคลที่หันเข้ามาศรัทธา ขอมรับศาสนาไว้ 5 ประเภท คือ

2.1 ประเภทหวังจะเข้าถึงความจริงอันสูงสุด สัจธรรมขั้นสูง มุ่งการหลุดพ้นจากทุกข์ หรือมุ่งหวังได้ประสบการณ์ที่ดี จิตใจ อารมณ์ที่มีความสงบสุข บุคคลประเภทนี้จะปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ

2.2 ประเภทนับถือลัทธิไสยศาสตร์เนื่องจากความเชื่ออย่างแน่นแฟ้นในศาสนาและ คำสอน บุคคลที่สนใจศาสนาแบบนี้จะมีศรัทธาเชื่อมั่นอย่างแรงกล้า เชื่อมั่น โดยไม่มีข้อคำถาม ไม่มีข้อสงสัย

2.3 ประเภทมุ่งเน้นการปฏิบัติที่พิธีกรรมเป็นสำคัญ เน้นการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา เช่น การสวดมนต์ ถือนิเวศ สวดอ้อนวอนพระผู้เป็นเจ้า การสวดภาวนา การเดินทางไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์

2.4 ประเภทที่สนใจศาสนาเนื่องจากการได้ศึกษาข้อมูลที่ตนสนใจ เช่น อ่านหนังสือเกี่ยวกับศาสนาด้วยความพินิจพิเคราะห์ แล้วเกิดความรู้ความเข้าใจ ตระหนักถึงความจริงและสมเหตุ สมผลที่แต่ละศาสนากำหนดไว้ นำไปสู่การมีทัศนคติที่ดีและหันมาเลื่อมใสในที่สุด

2.5 ประเภทที่รวมลักษณะของประเภทที่หนึ่งถึงสี่เข้าด้วยกัน

3. บทบาทของสถาบันศาสนาต่อผู้สูงอายุ

หน้าที่ของสถาบันศาสนามีส่วนช่วยในการปรับตัวของคนสูงอายุได้ 2 ระดับ ดังที่บุษยมาส สินธุประมา (2539 : 68 อ้างอิงจาก Barron. 1961 : 166 ; Twente. 1970 : 65) ได้อธิบายไว้โดยสรุปดังนี้

ประการแรก ระดับปัจเจกบุคคล ได้ทำหน้าที่ทางด้านจิตใจ เช่น ช่วยในการเผชิญกับความตายที่ใกล้เข้ามา ช่วยอธิบายและค้นหาความหมายของชีวิต ช่วยให้อยอมรับในเรื่องของความสูญเสียต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในชีวิตของวัยชรา เป็นต้น

ประการที่สอง ระดับสังคม สถาบันศาสนาช่วยลดความโดดเดี่ยวทางสังคมของผู้สูงอายุ และสนับสนุนให้มีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มมากขึ้น เช่น การให้บริการทางสังคมแก่ผู้สูงอายุในด้านการดูแลสุขภาพ การศึกษาต่อเนื่อง เป็นสโมสรแนะนำ บริการจัดหางานให้ กิจกรรมเหล่านี้จะ

สามารถช่วยให้ความอบอุ่นใจ สนุกสนาน และทำให้ผู้สูงอายุมีความมั่นใจใหม่อีกครั้งว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม

4. บทบาทของสถาบันศาสนาอิสลาม

หน้าที่ของสถาบันศาสนาอิสลาม ในแต่ละชุมชนมุสลิมจะมี “มัสญิด” เป็นศูนย์กลางของชุมชน มีอิหม่ามเป็นอะมีรหรือผู้นำของชุมชนที่จะต้องรับผิดชอบดูแลทุกข์สุข ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนเพื่อชีวิตที่ดีในโลกนี้ และโลกหน้าของคนในชุมชนรวมถึงผู้สูงอายุ ตลอดจนเป็นผู้ดำเนินการปฏิบัติศาสนากิจ สถานภาพ และบทบาทของผู้นำในชุมชนหรือสังคมดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ท่านศาสดา(ศ็อล ฯ) ได้เคยปฏิบัติมาแล้ว ซึ่งประชาชาติมุสลิมทั่วโลกได้ถือเป็นฉบับในการปฏิบัติจวบจนปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงกล่าวได้ว่า หน้าที่ที่สำคัญของ “มัสญิด” อีกประการหนึ่งคือการให้การศึกษแก่คนในชุมชน โดยอิหม่ามเป็นผู้รับผิดชอบ สำหรับการให้การศึกษาที่ถือว่าเป็นข้อบังคับคือ การให้การศึกษาแก่มุสลิมใน ทุกบ่ายวันศุกร์ก่อนการละหมาดอุมมะฮฺ จากการกล่าวคุฏบะฮฺ ของอิหม่าม ส่วนคุฏบะฮฺหลังละหมาดในวันอิติทัง 2 เป็นสิ่งที่ทั้งชาย และหญิงหรือมุสลิมียและมุสลิมะฮฺพึงควรไปสดับรับฟังคำสอนนั้นนอกจากคุฏบะฮฺแล้ว “มัสญิด” ยังใช้เป็นสถานที่ให้การศึกษารูปแบบอื่น ๆ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด. 2535 : 138-139)

“แต่ละมัสญิดจะมีอิหม่ามเป็นหัวหน้าหรือผู้บริหารงาน อิหม่ามเป็นคนที่ชาวบ้านยกย่องนับถือว่าเป็นคนในศีลธรรมมีความรู้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ หน้าที่ประจำวันคือการแนะนำ สั่งสอนคนให้เคร่งครัดอยู่ในศาสนา อาจสอนให้เด็กรู้จักอ่านคัมภีร์อัล-กุรอาน ทุกๆ บ่ายวันศุกร์ทำหน้าที่นำพิธีสวดมนต์ที่มัสญิด โดยมีผู้ช่วยตามตำแหน่งอีกสองคน คือ คอเต็บ และบิหลัน ซึ่งช่วยในการสวดมนต์หรืออ่านบทเทศน์” (พิทยา สายหู. 2510 : 41)

จากแนวคิดการดูแลผู้สูงอายุตามหลักการศาสนา อิสลาม และบทบาทของสถาบันศาสนาต่อผู้สูงอายุ ข้างต้นนี้ ช่วยให้เห็นมุมมองสถาบันศาสนามีบทบาทต่อผู้สูงอายุอย่างไร และช่วยให้เปิดมุมมองการสร้างสุขภาวะทางจิตวิญญาณของ โด๊ะครูในการที่จะให้ความช่วยเหลือผู้สูงอายุตามกระบวนการของศาสนาใน “ปอเนาะคาแล” มีลักษณะอย่างไร

แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต และคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

มนุษย์ทุกคนมีความต้องการมีคุณภาพชีวิตที่ดี การมี “จิต” ที่ดีมีความสำคัญยิ่งต่อคุณภาพชีวิต เพราะจิตที่ดีย่อมส่งผลบวกต่อร่างกาย การฝึกจิตในชีวิตประจำวัน จะสร้างเสริมสุขภาพให้ผู้สูงอายุเป็นสุข รู้จักตัวเอง มองดูทุกข์ด้วยความรู้เท่าทัน ไม่ถูกทุกข์บีบบังคับ จิตใจปลอดโปร่งเป็นอิสระ เกิดการผ่อนคลายทั้งกายและใจ (แพทย์พงษ์ วรพงศ์พิเชษฐ และนภัส แก้ววิเชียร. 2554 : 100)

1. ความหมายของ คุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิตเป็นความคิดรวบยอดที่ซับซ้อน และยากที่จะให้ความหมายที่แน่ นอนได้ (ศราวุธ เรืองสวัสดิ์. 2551 : 5 อ้างอิงจาก Burckhardt. 1985) เป็นคำที่ใช้ในเชิงเปรียบเทียบซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเวลา สถานที่ และการรับรู้ของแต่ละบุคคลที่มีประสบการณ์ อาชีพ ความสนใจ การศึกษา ประเพณีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน จึงเป็นการยากที่จะให้ความหมายของคำคุณภาพชีวิตซึ่งเป็นนามธรรมได้อย่างชัดเจน แต่ก็มีผู้ ที่พยายามจะอธิบายความหมายของคุณภาพชีวิตซึ่ง มีความแตกต่างกันตามธรรมชาติของแต่ละบุคคลเช่น

คุณภาพชีวิต หมายถึง เป็นแนวคิดที่ต้องการบอกภาพรวมของผู้สูงอายุ และสภาวะรอบ ๆ ตัวเขาอย่างสมบูรณ์ทั้งสิ่งที่เป็นจริง ทั้งผู้สูงอายุมีอยู่หรือเป็นอยู่ (คุณภาพชีวิตเชิงวัตถุวิสัย) และความพึงพอใจในสิ่งที่มีอยู่นั้น (คุณภาพชีวิตเชิงจิตวิสัย) สิ่งที่มีอยู่ หรือเป็นอยู่ ครอบคลุมความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุทุกด้าน (พนินฐา พานิชานิชะกุล. 2537 : 12)

คุณภาพชีวิตคือ ระดับของการดำรงชีวิตของมนุษย์ตามองค์ประกอบของชีวิตอันได้แก่ ทางร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิดและจิตใจ (นิพนธ์ คันธเสวี. 2546 : 32)

คุณภาพชีวิตคือ สภาพการดำรงชีวิตที่สามารถตอบสนองความต้องการของตนเองได้อย่างเหมาะสมกับอัตภาพอยู่ในกรอบและระเบียบแบบแผน วัฒนธรรมที่อิงตามมาตรฐานที่ยอมรับต่อสังคมทั่วไปและพร้อมที่จะพัฒนาตนเองให้เหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น (ฮามสุโพนั 2543 : 3)

จากความหมายข้างต้น คุณภาพชีวิต คือ ความรู้สึก พยายามในตนเองมีความสุขในการดำรงชีวิตสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคม และพร้อมที่จะพัฒนาตนเองให้เหมาะสม มต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม เป็นที่ยอมรับของสังคมทั่วไปโดยไม่เบียดเบียนหรือเป็นการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนไม่สร้างปัญหาให้สังคม

2. คุณภาพชีวิตในทัศนะอิสลาม

“อิสลาม” โดยความหมายคือสันติ ฉะนั้นคุณภาพชีวิตตามทัศนะของอิสลามคือ ชีวิตที่สุขสันต์ไม่เดือดร้อน ไม่เช้ง ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่คนอื่นและไม่ยอมให้ใครก่อความเดือดร้อนให้อิสลามด้วย โดยโครงการจัดตั้งวิทยาลัยอิสลาม (2529 : 203-206) ได้สรุปรายละเอียดดังนี้

2.1 ความหมายของความสุขเพื่อคุณภาพชีวิต

ความสุขที่แท้จริงสำหรับผู้นับถือศาสนาอิสลาม คือความสามารถที่จะประกอบศาสนกิจเพราะคำสอนเน้นให้สำนึกว่า แท้จริงผู้มีเกียรติหรือผู้ที่พระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าให้เกียรติขึ้นขึ้นอยู่กับความยำเกรงของเขาต่อพระองค์มิใช่ความร่ำรวยของเขา ความยิ่งใหญ่ ความมีทรัพย์สิน หรือการมี

บุตรหลานที่มากมาอย่างเดียว แต่เขาผู้นั้นจะต้องอยู่ในกรอบคำสอน ปฏิบัติศาสนากิจเป็นกิจวัตร ละเว้นสิ่งแวดล้อมที่ทำให้หลงลืมต่อพระผู้เป็นเจ้า ละเว้นการห่างเหินต่อพระองค์ ละเว้นการมัวเมา ในอบายมุขทั้งหลายทั้งปวง จึงจะเป็นผู้ที่ได้รับเกียรติจากพระองค์

2.2 คำสอนของอิสลามเพื่อคุณภาพชีวิตด้านสาธารณสุข

ด้านสาธารณสุข นับตั้งแต่ความสะอาด การออกกำลังกาย การป้องกันโรค มีคำสอนทางศาสนาอิสลามอย่างพร้อมมูล การนิยามความสะอาดทางศาสนาอิสลามเน้นถึงการป้องกันเชื้อโรค เช่น ความสะอาดของน้ำ ต้องเป็นน้ำบริสุทธิ์ ไม่มีลิ ไม่มีกลิ่น ไม่ใช้ในการชำระหรือล้างสิ่งอื่นมาก่อน หรือต้องมีปริมาณตามกำหนดหรือลักษณะไหลผ่านจึงจะจุ่มของได้ ฯลฯ หยดน้ำ ปัสสาวะ อุจจาระ แม้จะเป็นเพียงเล็กน้อย ถือว่าไม่สะอาด การชำระล้างสิ่งเปื้อน ปัสสาวะ อุจจาระ จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามบทบัญญัติของความสะอาดทางศาสนาอิสลามด้วย นอกจากนั้นยังห้ามรับประทานสัตว์บางชนิดที่ถือว่าไม่สะอาด ห้ามดื่มสิ่งที่ทำให้มึนเมา

อิสลามกำหนดให้บริหารร่างกายเบา ๆ อย่างเคร่งครัดทุกวัน ละ 5 ครั้งๆ ละหลายๆ เที้ยวซึ่งจะต้องยืน ก้ม เหย หันขวา ซ้าย คือการนมาซนั้นเอง นอกจากจะต้องทำเป็นประจำแล้วยังกำหนดให้กระทำร่วมกันหลาน ๆ คน คือการนมาซญะมาอะฮ์และนมาซวันศุกร์ ฯลฯ

ด้านการป้องกันโรค มีการป้องกันด้วยวิธีจำกัดอาหาร เช่น ห้ามบริโภคสัตว์บางชนิด บางประเภทที่มีเชื้อโรค ห้ามบริโภคเลือดสัตว์ มีกระบวนการอดอาหารเพื่อรักษาสุขภาพ ปีละ 1 เดือน คือการถือศีลอดเดือนรอมฎอน

2.3 การปรับปรุงคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจและสังคม

อิสลามห้ามหนักในเรื่องอบายมุข สิ่งมึนเมา และสิ่งเสพติดร้ายแรง เช่น เหล้าเบียร์ ตลอดจนยาเสพติดที่เป็นอันตรายร้ายแรง ห้ามอบายมุขการพนัน ห้ามอบายมุขการผิดเมีย การเป็นโสเภณี ดังนั้นมุสลิมส่วนใหญ่จึงปลอดจากความชั่วของอบายมุขที่กล่าวมาตลอดจนความชั่วร้ายทางสังคมที่สืบเนื่องจากอบายมุขเหล่านี้ อบายมุขการพนัน และอบายมุขโสเภณี การปลอดจากความชั่วร้ายดังกล่าว คือคุณภาพชีวิตที่มีคุณค่าสูงที่สุดแก่ตัวเอง แก่บ้านเมือง ในด้านเศรษฐกิจและสังคม

2.4 การปรับปรุงคุณภาพชีวิตด้านความเอื้อเฟื้อ และเกื้อกูล

อิสลามห้ามกินดอกเบี้ย (ริบา) ขณะนี้มุสลิมกำลังสร้างระบอบธนาคารที่ปลอดดอกเบี้ยขึ้นด้วย เพราะระบอบดอกเบี้ยขัดกับหลักศาสนาอิสลามในด้านการเกื้อกูลกัน กลับกลายเป็นการสร้างนิสัยเห็นแก่ตัว ขี้เกียจ พุ่มเพื่อย และโหดเหี้ยมในที่สุด อิสลามมีหลักการเพื่อแผ่ต่อกันด้วยการบริจาคศาสนพลี (ซากาต) ประเภทอาหาร และประเภท ทรัพย์สินแก่บุคคลที่พึ่งช่วย และพึ่งเกื้อกูลกัน อันนี้พิสูจน์ให้เห็นว่า ถ้ายึดมั่นในหลักการของอิสลาม ไม่กระทำอบายมุขและเกื้อกูลกันแล้ว โลกจะอยู่ได้อย่างสันติ คุณภาพชีวิตที่แท้จริง ที่มั่นคง ที่ถาวร คือสันติ เพราะแม้จะมี

เงินมีเกียรติ มีสิ่งแปรปรวนแปรอความสุขจอมปลอมที่ไม่อยู่บนพื้นฐานของจริยธรรมและคุณธรรมของศาสนาแล้ว ความสุขนั้นจะไม่ยั่งยืนและจะกลายเป็นความเข็งบนกองเงินที่เหมือนเศษกระดาษเท่านั้น

การปรับปรุงคุณภาพชีวิตในทัศนะของศาสนาอิสลาม คือการยึดมั่นในพระเจ้าผู้เป็นเจ้าในคำสอน ซึ่งเน้นให้ศ กษาทลอดชีวิตกายบริหารตลอดชีวิต “ปฏิบัติภารกิจทางโลก เสมือนเจ้าจะต้องอยู่ตลอดไป” คือขยัน มีแผน มีระบบ “ปฏิบัติภารกิจทางศาสนาเสมือนเจ้าจะตายในวันพรุ่งนี้” จึงต้องอยู่ด้วยจิตใจและร่างกายที่สะอาดบริสุทธิ์ ปฏิบัติภารกิจทางศาสนาอย่างสม่ำเสมอ และเคร่งครัด ชีวิตจึงจะมีคุณภาพ มีสุข และสันติอย่างแท้จริง

3. องค์ประกอบของคุณภาพชีวิต

ศราวูธ เรื่องสวัสดิ์ (2551 : 6 อ้างอิงจาก Flanagan. 1978) กล่าวถึงองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตว่ามาจากพื้นฐานความต้องการของมนุษย์ซึ่งจำแนกได้ 5 องค์ประกอบดังนี้

3.1 มีความสุขสบายทางด้านร่างกายและวัตถุ ทางด้านวัตถุเช่น มีบ้านที่น่าอยู่ มีอาหารที่ดี มีเครื่องอำนวยความสะดวก เป็นต้น ทางด้านร่างกายได้แก่ การมีสุขภาพที่สมบูรณ์แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ

3.2 มีสัมพันธภาพกับบุคคลอื่น เช่น ความสัมพันธ์กับบิดา ญาติพี่น้อง เพื่อน คู่ และบุคคลอื่น เป็นต้น

3.3 มีกิจกรรมในสังคมและชุมชน การได้มีโอกาสช่วยเหลือสนับสนุนผู้อื่น

3.4 มีพัฒนาการทางบุคลิกภาพและมีความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ตามพัฒนาการ เช่นการมีพัฒนาการทางสติปัญญา การเรียนรู้สนใจการเรียน และเข้าใจในตนเองรู้จักจุดบกพร่องของตนเอง มีงานทำที่น่าสนใจ ได้รับผลตอบแทนที่ดีและการแสดงในทางสร้างสรรค์ เป็นต้น

3.5 มีสันติภาพ เช่นอ่านหนังสือ ฟังดนตรี คุกกี้ เป็นต้นหรือสิ่งบันเทิงอื่น ๆ และมีส่วนร่วมในสังคม

4. แนวคิดคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

การดูแลผู้สูงอายุที่เหมาะสมจะช่วยให้ผู้สูงอายุมีสภาพดี ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข นำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี

4.1 ความหมายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

ประภาพร จินันทุยา (2536 : 7) ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ หมายถึงระดับการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุในปัจจุบัน ตามการรับรู้ต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เป็นตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิตผู้สูงอายุซึ่งมี 5 ด้าน คือ สถานภาพทางเศรษฐกิจ สุขภาพกาย สภาพแวดล้อม การพึ่งพาตนเอง และการทำกิจกรรม

4.2 ปัจจัยด้านความผาสุกด้านจิตใจของผู้สูงอายุ

มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความผาสุกทางใจของผู้สูงอายุ เช่น จีราพร เกศพิชญวัฒนา, จันทรเพ็ญ แสงเทียนฉายและยุพิน อังสุโรจน์ (2543) สรุปแนวคิดเกี่ยวกับความผาสุกทางใจของผู้สูงอายุไทย ซึ่งประกอบด้วยมิติต่าง ๆ 5 มิติ คือ ความสามัคคีปรองดอง การพึ่งพาอาศัยกัน และกัน ความสงบสุขและการยอมรับ การเคารพถือและความเบิกบาน โดฝิรายละเอียดดังนี้

มิติที่หนึ่ง ความสามัคคีปรองดอง (Harmony) เกิดขึ้นระหว่างบุคคลในครอบครัว เช่น ลูกหลาน การเป็นมิตรที่ดีต่อกันระหว่างเพื่อน เพื่อนบ้าน ตลอดจนความสำเร็จ ความก้าวหน้าของบุคคลในครอบครัว ลูกหลาน นำมาซึ่งความผาสุกทางใจของผู้สูงอายุ

มิติที่สอง การพึ่งพาอาศัยกันและกัน (Interdependence) ผู้สูงอายุแสดงความรู้สึกสบายใจ มีความสุข ในการที่ตนเองได้ทำตนให้เป็นประโยชน์หรือช่วยเหลือลูกหลาน บุคคลในครอบครัว ในขณะที่เดียวกันบุคคลในครอบครัวหรือลูกหลานตอบแทนโดยการเลี้ยงดู ช่วยเหลือดูแล ผู้สูงอายุ โดยเฉพาะในยามเจ็บป่วย ความสบายใจเกิดจากการมีคุณค่าในตนเอง ที่ผู้สูงอายุรู้สึกว่าตนเองยังสามารถช่วยเหลือตนเองได้ มีประโยชน์แก่ลูกหลาน มิใช่พึ่งพาลูกหลานฝ่ายเดียว

มิติที่สาม ความสงบสุขและการยอมรับ (Acceptance and Calmness) การทำใจให้ยอมรับ และหาความสงบในจิตใจ การปล่อยวางความคิดที่ทำให้ไม่สบายใจ ปรองดองกับ สิ่งที่ไม่สามารถขัดขวาง หรือควบคุมได้ ทำใจให้สงบ ไม่คิดมากหรืออารมณ์เสีย ไม่ก่อกวนกับสิ่งที่ไม่สบายใจ

มิติที่สี่ การเคารพนับถือ (Respect) การที่ผู้สูงอายุนับถือ มีความรู้สึกถึงการเคารพให้เกียรติหรือคำแนะนำให้แก่ผู้อาวุโสน้อยกว่า มีผู้รับฟังหรือ ปฏิบัติตาม การเคารพนับถือที่ผู้สูงอายุได้รับจากบุคคลอื่นแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในชีวิตของผู้สูงอายุในการดำเนินชีวิตที่ดี เป็นที่เคารพนับถือของบุคคลในชุมชนนั้น ๆ

มิติที่ห้า ความเบิกบาน (Enjoyment) ความรู้สึกสดชื่นมีชีวิตชีวา และสนุกสนานรื่นรมย์กับ สิ่งรอบตัว ความเบิกบานอาจเกิดจากการทำกิจกรรมกับเพื่อนหรือกลุ่มผู้สูงอายุในวัยเดียวกัน เช่น ร่วมกิจกรรมชมรมผู้สูงอายุ ไปวัด หรืออาจเป็นความเบิกบานจากการทำสิ่งที่ตนเองชอบ งานยามว่าง หรือเก็บเกี่ยวความสุขเล็กๆน้อยๆที่อยู่รอบตัว รวมทั้งการมีอารมณ์ขัน

สิทธิอาภรณ์ ชวนปี (2540 : 17 อ้างอิงจาก Lawton. 1985) กล่าวว่าผู้สูงอายุที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีต้องประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ 4 ด้าน คือ

ด้านที่หนึ่ง การมีความผาสุกทางด้านจิตใจ (Psychological Well-Being) หมายถึง การที่บุคคลสามารถประเมินได้ว่า ประสบการณ์ในชีวิตที่ผ่านมา มี คุณภาพ โดยประเมินได้จากผลกระทบ ระดับความสุขที่ได้รับและความสำเร็จที่ได้บรรลุตามความต้องการหรือเป้าหมายที่ตั้งไว้

ด้านที่สอง ความสามารถในการแสดงพฤติกรรม(Behavioral Competence) หมายถึง ความสามารถในการทำหน้าที่ของบุคคล ซึ่งรวมถึงการทำหน้าที่ของร่างกาย การมีสุขภาพที่ดี การรับรู้ที่ถูกต้องและการมีพฤติกรรมทางสังคมที่ถูกต้อง

ด้านที่สาม สิ่งแวดล้อมของบุคคล(Objective Environment) หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ประกอบด้วย ส่วน ได้แก่ 1) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ลักษณะภูมิอากาศ ภูมิประเทศ และที่อยู่อาศัย 2) บุคคลที่มีความสำคัญต่อผู้สูงอายุ เช่น สมาชิกในครอบครัว เพื่อน 3) บุคคลอื่นทั่วไปที่มีปฏิสัมพันธ์กับผู้สูงอายุ 4) สถานภาพทางสังคม อายุ เชื้อชาติ และเศรษฐกิจ 5) สภาพสังคมและวัฒนธรรมภายในชุมชนที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่

ด้านที่สี่ การรับรู้คุณภาพชีวิต (Perceived Quality of Life) หมายถึง การที่บุคคลมีการประเมินตนเองเกี่ยวกับความผาสุกทางด้านจิตใจ ความสามารถในการทำหน้าที่ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อบุคคลดังที่ได้กล่าวมา

บริบูรณ์ พรพิบูลย์(2528 : 112-113) กล่าวถึงความสุขของผู้สูงอายุว่าควรประกอบด้วย องค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) มีสุขภาพดี 2) มีความพอใจในการดำรงชีวิต 3) มีความสุขตามสภาพตนเอง นอกจากนี้ยังกล่าวถึงทางเลือกในการหาความสุขของผู้สูงอายุทาง คือ 1) การหาความสุขในทางโลก 2) การมุ่งหาความสุขในทางธรรม

ปัจจัยด้านความผาสุกด้านจิตใจอันเป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตที่สำคัญยิ่งของการดำเนินชีวิต มีความใกล้เคียงกับความพึงพอใจในชีวิต เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาของบุคคล เพราะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงคุณภาพชีวิตของบุคคลนั้น

4.3 ความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุ

ในการศึกษาด้านวิทยาการผู้สูงอายุ (Gerontology) มักใช้ความพึงพอใจในชีวิตเป็นตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ โดยมีผู้ให้นิยามของความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุไว้ ดังนี้

สุรกุล เจนอบรม(2541 : 48 อ้างอิงจาก Wolman, 1973 ; Barrow and Smith, 1977) ได้ให้ความหมายของ ความพึงพอใจในชีวิตว่า เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่อความต้องการได้รับการตอบสนอง แบบโร และสมิท กล่าวถึง ความพึงพอใจในชีวิตว่าเป็นความรู้สึกที่เป็นสุข ประกอบด้วย ความสนุกสนาน ไม่ต้องเผชิญความเครียดความไม่พึงประสงค์ และความชอกช้ำ ซึ่งความรู้สึกนี้เกิดขึ้นเมื่อบุคคลได้เปรียบเทียบสถานการณ์ปัจจุบันที่เป็นอยู่กับสถานการณ์ที่เขาคาดหวังให้เห็น

ประนอม โอทกานนท์, ชวนพิศ สันธูรการ และผ่องใส เจนสุภการ (2543) ศึกษาความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุ โดยศึกษาปัจจัยด้านส่วนบุคคลและปัจจัยด้านการปฏิบัติตน จาก การวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจของผู้สูงอายุเรียงตามลำดับ ได้แก่ การปฏิบัติตนด้านสังคม (การมีกิจกรรมทั้งต่อครอบครัว เมืองและชุมชน) การปฏิบัติตนด้าน

ร่างกาย (การดูแลร่างกาย) การปฏิบัติด้านเศรษฐกิจ (การทำงานและมีรายได้) การมีรายได้พอดีใช้
การมีรายได้เหลือเก็บ และการมีอายุยืนน้อย (เป็นผู้สูงอายุวัยต้น)

จากแนวคิด เกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ข้างต้นนี้ ผู้วิจัยนำมา เป็นเครื่องมือในการ
วิเคราะห์ เช่น การให้ความหมายของคุณภาพชีวิต ว่าอย่างไร อะไรบ้างที่เป็น ปัจจัยด้านความผาสุก
ด้านจิตใจของผู้สูงอายุ เป็นต้น

แนวคิดการมีส่วนร่วม

แนวคิดการมีส่วนร่วมได้มีบทบาทในประเทศไทยมาตั้งแต่ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมฉบับที่ 5 ในช่วงปี 2525-2529 และมีการส่งเสริมกระบวนการการมีส่วนร่วมอย่างมาก
ภายหลังจากภาวะฟองสบู่แตกในช่วงปี 2540 (ตามธรรม จินากุล และคณะ. 2552 : 11-12)

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วมนั้นมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมาย เช่น
นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547 : 4) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม คือ การที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่
เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้า
มาร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วม
ด้วยอย่างแท้จริงยิ่งขึ้น และการเข้าร่วมนั้น ต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ

นรินทร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 : 183) การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ
และอารมณ์ของ บุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็ นเหตุเร้าใจให้
กระทำการให้บรรลุ จุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความส่วนร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม
ดังกล่าวด้วย

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531 : 10) การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การ เข้าร่วม
อย่างแข็งขันและอย่างเต็มที่ของกลุ่มบุคคลผู้มีส่วนได้เสียในทุกขั้นตอนของโครงการหรืองาน
พัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในอำนาจ การตัดสินใจและหน้าที่ความรับผิดชอบ
การมีส่วนร่วมเข้าร่วมจะเป็นเครื่องประกันว่าสิ่งที่ ผู้มีส่วนได้เสียต้องการที่สุดนั้น จ ะได้รับการ
ตอบสนองและทำให้มีความเป็นไปได้มาก ขึ้นว่าสิ่งที่ทำไปนั้นจะตรงกับความต้องการที่แท้จริง
และมั่นใจมากขึ้นว่าผู้เข้าร่วม ทุกคนจะได้รับประโยชน์เสมอหน้ากัน

นรินทร์ชัย (2533 : 19) ระบุว่าการมีส่วนร่วมคือการให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในการ
ตัดสินใจ กระบวน การดำเนิน โครงการและร่วมรับผิดชอบจากโครงการพัฒนานอกจากนี้ยัง
เกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้นๆ ด้วย

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้นกล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่บุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามาช่วยเหลือหรือสนับสนุนทำประโยชน์ในเชิงต่างๆ หรือการร่วมกิจกรรมใดๆ ในทุกระดับอันอาจเป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ หรือการมีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารด้วยความสมัครใจ ความกระตือรือร้น ตั้งใจ จริงใจ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อผลักดันให้เป้าหมายบรรลุผลสำเร็จตามที่ตั้งไว้

2. หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วม

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547 : 14 – 17) กล่าวถึงหลักการพื้นฐานสำคัญ 8 ประการที่ควรคำนึงถึง คือ

- 2.1 ต้องคิดว่ามนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยกว่าเทคโนโลยีที่นำมาใช้
- 2.2 เชื่อว่ามนุษย์มีความคิดและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน
- 2.3 เชื่อว่าทุกคนไม่ได้ดีขึ้นมาแต่กำเนิด
- 2.4 เชื่อว่าชาวชุมชนต่างๆ มักมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่ง
- 2.5 เชื่อว่าตนต่างจากชาวบ้านอยู่ไม่น้อย และชาวบ้านมีความต่างกันอยู่บ้าง
- 2.6 ต้องคิดว่ามนุษย์มีความสามารถพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นได้
- 2.7 อาจใช้การมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ
- 2.8 การมีส่วนร่วมมีเพิ่มขึ้นเมื่อมีสภาพต่อไปนี้
  - 2.8.1 ประชาชนในท้องถิ่นรู้สึกว่าเขาได้ควบคุมโดยโชคชะตาตนเอง
  - 2.8.2 ผู้ที่เข้าร่วมต้องมีอิสรภาพ ได้รับความเสมอภาพและได้รับความจริงใจให้เข้ามีส่วนร่วม
  - 2.8.3 ผู้ที่จะเข้าร่วมด้วยต้องมีความสามารถพอที่จะเข้ามีส่วนร่วมได้
  - 2.8.4 มีการสื่อสาร 2 ทางเพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมได้รับข้อมูลอย่างถูกต้องและสมบูรณ์
  - 2.8.5 ประชาชนมีส่วนร่วมรับทราบ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ตั้งแต่เริ่มต้น โครงการจะทำให้ต้องการเข้าร่วม โครงการมากยิ่งขึ้น
  - 2.8.6 ประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่โครงการนั้นๆ และเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม
  - 2.8.7 การมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่ทำให้ประชาชนเสียค่าใช้จ่ายมากกว่าค่าตอบแทนที่เขาจะได้รับ

2.8.8 เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้ว จะไม่กระทบเพื่อนสถานภาพในหน้าที่การงาน หรือทางสังคมให้ลดน้อยลง

2.8.9 มีกลวิธีในการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างโครงการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เป็นอย่างดี

3. ลักษณะการมีส่วนร่วม

ลักษณะการมีส่วนร่วมที่ประยุกต์จาก บเรนิส (พัชรี พงษ์ศิริ, 2541 : 24 อ้างอิงจาก Brenes, 1994 : 4) มีประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณา 10 ประการ

3.1 มีคณะบริหารการมีส่วนร่วมพิจารณา เพื่อวางแผนดำเนินการให้เหมาะสมว่าจะให้บุคคลใด กลุ่มใด เข้ามามีส่วนร่วมเมื่อใด และโดยวิธีใด

3.2 ระยะเวลาและสถานที่ในการมีส่วนร่วมกับโครงการ โดยหลักการควรต้องให้ผู้มีส่วนร่วมมีส่วนได้-เสียเข้ามามีส่วนร่วมให้ต่อเนื่อง ตามวงจร ชีวิตของโครงการตั้งแต่เริ่มต้น จนโครงการยุติ

3.3 การมีส่วนร่วมนี้ตามธรรมชาติอาจเกิดขึ้นอย่างไม่สม่ำเสมอหรือตลอดเวลาก็ได้ เช่นการเกิดภัยพิบัติ แต่ละคนก็มาช่วยกัน แต่เมื่อหมดภัยแล้ว ก็กลับแยกย้ายกันอยู่ตามเดิม

3.4 จะให้การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายปลายทาง หรือจะให้เป็นแนวทาง ก็จะทำให้บุคคลต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมก็พอใจคิดว่าบรรลุวัตถุประสงค์แล้วหรือจะพิจารณาว่าการมีส่วนร่วมเป็นแนวทางที่ต้องทำให้ดี โดยต้องบอกให้ได้ว่า หลังจากการมีส่วนร่วมแล้ว จะมีอะไรดีขึ้นอีกบ้าง

3.5 การมีส่วนร่วมนั้น มีมิติทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ โดย 1) ทางด้านปริมาณนั้นถ้าคนมีส่วนร่วมมากก็ควรทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันดีขึ้นมาก และเมื่อความสัมพันธ์ดีขึ้นมากก็ จะทำให้องค์การทางสังคมก่อตัวขึ้น ส่วน 2) ทางด้านคุณภาพควรให้การมีส่วนร่วม มีมิติที่จะช่วย ชัดขวางความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างบุคคล

3.6 สถานการณ์การมีส่วนร่วมนั้น ต้องคำนึงว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริง มิใช่เกิดขึ้นจากการออกคำสั่งแต่จะต้องสร้างขึ้นเอง

3.7 การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคมและทางการศึกษา ซึ่งหากเกิดขึ้นได้ ต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันไปด้วย จะเปรียบเสมือน การให้การศึกษาแก่สังคมไปใน ขณะเดียวกัน แต่หลายโอกาสต้องให้เกิดความพร้อมในแต่ละเรื่องต้องใช้เวลารอคอยบ้างเช่นกัน

3.8 การมีส่วนร่วมรับรู้สภาพปัญหาโดยมีส่วนร่วมจะทำให้คนในชุมชนได้รู้สภาพที่เป็นจริงมากขึ้น การมีส่วนร่วมเพื่อค้นหาจะทำให้เมื่อเจอปัญหาแล้วจะมีความมุ่งมั่นในการคิดแก้ไขปัญหาด้วย และร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ จะทำให้เป็นบทเรียนในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันต่อไป

3.9 คนที่อยู่ร่วมกันในชุมชนส่วนใหญ่ มิได้ใช้ชุมชนเพียงเป็นที่รวมคน คล้ายเอาก้อนหินมารวมกันเท่านั้น แต่คนในชุมชนหนึ่งๆ มักมีความผูกพันเอื้ออาทรต่อกัน มีค่านิยมร่วมกันและความรับผิดชอบต่อชุมชน เช่นกัน

3.10 ควรทำให้การมีส่วนร่วมมีลักษณะป็นอารมณ์ขันประกอบไปบ้าง เพราะในสังคมไทยการมีอารมณ์ขัน จะช่วยให้บรรยากาศการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นได้ดี ดังนั้นในการประชุมถ้าประกอบไปด้วยอารมณ์ขัน เกมส์ คนตรี กีฬา เข้าร่วมจะทำให้ความต้องการมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้นได้

4. ปัจจัย และแนวทางการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม

การที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมนั้น มีปัจจัยที่ส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมซึ่ง ประยูร ศรีประสาธน์ (2542 : 5) ได้นำเสนอปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมมีด้วยกัน 3 ปัจจัยคือ

4.1 ปัจจัยส่วนบุคคลได้แก่ อายุ เพศ

4.2 ปัจจัยทางสังคม และเศรษฐกิจได้แก่ การศึกษา อาชีพรายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม

4.3 ปัจจัยด้านการสื่อสาร ได้แก่ การรับข่าวสารจากสื่อมวลชน และสื่อบุคคล

จากแนวคิดการมีส่วนร่วมข้างต้นนี้ ช่วยให้เห็นมุมมองปัจจัย และแนวทางการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม ของฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุได้อย่างไร

แนวคิดความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นพื้นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน การเข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคมจะช่วยให้เข้าใจชุมชนได้อย่างลึกซึ้ง เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาชุมชนในประเด็นกระบวนการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุของ “ปอเนาะดาแล” จึงได้ทบทวนแนวคิดทางทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมในชนบท โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ความหมาย ความสัมพันธ์ทางสังคม

นักวิชาการ และผู้รู้ทั้งหลายได้ให้ความหมาย ความสัมพันธ์ทางสังคม ในมุมมองที่หลากหลายดังนี้

อุทัย หิรัญโต (2526 : 233) ให้ความเห็น เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม เรียกว่า สัมพันธภาพทางสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ของคนจำนวนมากในสังคมที่มีการติดต่อสัมพันธ์กันในด้านต่าง ๆ ความสัมพันธ์เป็นไปอย่างมีหลักเกณฑ์ หรือเป็นไปในแนวทางที่กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีกำหนดไว้ หรือเป็นไปตามสิทธิและหน้าที่และหน้าที่หรือสภาพภาพ

บทบาทซึ่งเป็นเรื่องที่สังคมกำหนดขึ้นเช่นเดียวกัน สัมพันธภาพทางสังคมจะเป็นผลให้แต่ละฝ่ายมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมสำคัญ ๆ ของกันและกัน

ฌองค์ เล็งประชา (2538 : 64) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็น สภาวะที่มีมนุษย์ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปได้มีการกระทำต่อกันเพื่อก่อให้เกิดผลตาม จุดมุ่งหมาย โดยมีลักษณะที่สำคัญ คือ มีการติดต่อหรือมีการกระทำซึ่งกันและกัน ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การติดต่อและการกระทำนั้น มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน ลักษณะการติดต่อสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกัน และยาวนาน จะก่อให้เกิดผลแห่งความสัมพันธ์ขึ้น และประการสำคัญคือ การติดต่อสัมพันธ์ต้องอยู่บนบรรทัดฐานทางสังคม จึงจะเป็นผลดีต่อความสัมพันธ์

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2528 : 251-252) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น บุคคลหลาย ๆ คนติดต่อและสัมพันธ์กันจนกลายเป็นสังคมขึ้น บุคคลเป็นส่วนหนึ่งของสังคม สังคมมีบรรทัดฐาน ค่านิยม สถานภาพ และบทบาท ซึ่งเป็นพื้นฐานของโครงสร้างทางสังคมที่ควบคุมความประพฤติของบุคคลในสังคม นอกจากโครงสร้างของสังคมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรม ของบุคคลในสังคมด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นการศึกษาพฤติกรรมของบุคคลกับสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างไร สามารถศึกษาได้จากโครงสร้างของสังคม และการกระทำระหว่างกันของสังคม

ไพบุลย์ ช่างเรีย (2516: 20-21) ให้ความหมายความสัมพันธ์ของคนในสังคม 3 ลักษณะ คือ ประการแรกความหมายที่คนโดยทั่วไปใช้กัน คือ การกระทำที่มีผลต่อกันและกันของคนในสังคมเรียกได้อีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นแรงผลักดันทางสังคม(Social Focus) เช่น การกิน การนอน การมีคู่ครอง ฯลฯ

ประการที่สอง ความหมายที่นักสังคมวิทยา มานุษยวิทยาส่วนใหญ่นิยมใช้มักจะมี ความหมายไปในทางความสัมพันธ์ของมนุษย์ ถือว่าเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อกันและกัน ซึ่งเป็นผลทำให้เกิดกลุ่มชุมชนสถาบันในสังคม

สำหรับประการที่สาม การที่คนเราแม้เพียงติดต่อกับตัวเองก็ถือว่าเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมได้ เช่น คนที่นั่งทำงานอยู่ในห้องคนเดียว พุดกับตัวเองหรือคิดออกมาดังๆ เพราะแม้เขาจะพูดคนเดียว หรือทำงานอยู่ในห้องคนเดียวก็ยังส่งผลต่อสังคม

จากความหมายข้างต้นกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ทางสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างคนหลาย ๆ คน ที่มีการติดต่อ อาจมาพบปะกันโดยตรง หรืออาจมีการติดต่อกันผ่านสื่อ ต่าง ๆ มีจุดมุ่งหมายในการติดต่อกัน มีลักษณะการติดต่อสัมพันธ์ที่ต่อเนื่อง และยาวนาน มีการติดต่อสัมพันธ์กันต้องอาศัยบรรทัดฐานเป็นแนวทางปฏิบัติต่อกัน มีการติดต่อสัมพันธ์เป็นพฤติกรรมที่บุคคลกระทำระหว่างกันทางสังคม ทั้ง 2 ฝ่ายเข้าใจความหมายของตัวกลาง หรือสัญลักษณ์ที่ใช้

สื่อสารซึ่งกันและกัน ตัวกลางหรือสัญลักษณ์อาจอยู่ในรูปของภาษาพูด ภาษากาย ซึ่งจะก่อให้เกิดผลแห่งความสัมพันธ์ขึ้นกลายเป็นสังคม

2. แนวคิดระบบความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์

ความสัมพันธ์ในระดับสังคมมนุษย์นั้น มีความสลับซับซ้อน กล่าวคือ มีกระบวนการความสัมพันธ์ในแง่ของการ แข็งขัน ขัดแย้ง ต่อสู้ การพึ่งพาอาศัย และการช่วยเหลือเกื้อกูล หรือมีขนาด และรูปแบบความสัมพันธ์ที่แตกต่างและหลากหลาย สิ่งที่มีมักจะปรากฏเสมอในโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ คือ ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และความสัมพันธ์ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ โดยในที่นี้ พระมหาสุทิตย์ อากาศโร. (2548 : 21-28) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ 2 ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ในสังคมมนุษย์ กระบวนการตอบสนองต่อความต้องการและความสนใจของคนส่วนใหญ่ในสังคม จะจัดอยู่ในรูปแบบของการจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเมื่อความสนใจนั้นได้รับการตอบสนองหรือบรรลุความสำเร็จ ก็จะมีการเก็บรักษาไว้ในรูปแบบของแนวคิดแบบแผนการปฏิบัติ และการสั่งสม /การสืบทอดต่อคนรุ่นใหม่ ซึ่งกลายเป็นวัฒนธรรมทางสังคมในที่สุด และระบบที่มีอยู่ภายในวัฒนธรรมนั้น ๆ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ของคนอย่างมากมาย เป็นทั้งความสัมพันธ์ที่เป็นไปในลักษณะของการพึ่งพาอาศัย และการยอมรับในวิธีการดำรงอยู่ ตัวอย่างเช่น บุคคล กลุ่มหรือชุมชน ที่มีความเชื่อ มีความรู้สึกนึกคิดว่าเป็นพวกเดียวกันนับถือศาสนาเดียวกัน ยึดหลักการในการดำรงชีวิตคล้ายคลึงกัน สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานให้กลุ่มบุคคลหรือชุมชนนั้น มีความไว้วางใจในการที่จะสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ร่วมกัน และสร้างความสัมพันธ์ผ่านระบบความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี

ความสัมพันธ์ที่อาศัยวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือดังกล่าวนี้ เกิดจากการยอมรับใน “คุณค่าและความหมาย ” ของหน่วยย่อยต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม การเข้าหาสิ่งที่มีคุณค่า และความหมายนั้น ก่อให้เกิดการจัดการตัวเองและเกิดกระบวนการจัดการสังคมในภาพรวม และเมื่อคุณค่านั้นมีความหมายมากกว่าที่เป็นอยู่ จึงเกิดการยอมรับเป็นวัฒนธรรมของชุมชนและองค์กร หรืออาจเป็นวัฒนธรรมในระดับชาติที่ขยายขอบเขตออกไป การทำงานในรูปแบบเชิงวัฒนธรรมนี้ มิใช่การทำตามแบบที่เป็นอยู่ แต่เป็นการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง ต่อความเข้าใจในธรรมชาติและวิถีชีวิตที่เรามองเป็นเรื่องปรกติ และในบางครั้งเราอาจมองเห็นเป็นสิ่งที่ลึกลับ สุดท้ายคือ การมองเห็นสิ่งใหม่ที่โผล่ปรากฏขึ้นมา ซึ่งเป็นแนวร่วมในการสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ทางสังคม

ประการที่สอง ความสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้ ในการขับเคลื่อนทางสังคมสมัยใหม่นั้น มีแนวโน้มที่จะใช้ฐานความรู้และปัญญาในการขับเคลื่อนทางสังคม ซึ่งกระบวนการนั้นมีความสำคัญต่อการขยายแนวคิดและกระบวนการทำงาน ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการสร้างความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ และปัญญาในการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะความเป็นมิตรภาพ ความเป็นหุ้นส่วนแห่งความสำเร็จ และการพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้คนในสังคม คือ กระบวนการเสริมสร้างความรู้ใหม่ และกระบวนการใหม่ที่ต้องเนื่อง ถ้าเมื่อใดขาดการเรียนรู้ กระบวนการของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น ย่อมจะขาดความต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลให้โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โพล์ขึ้นมาจัดการกับสิ่งต่าง ๆ แทน เหมือนเช่น การปฏิบัติและการใช้กำลังอำนาจในสังคมมนุษย์ ซึ่งเป็นการทำลายโครงสร้างที่เป็นไปตามธรรมชาติ และส่วนหนึ่งจะถูกครอบงำทั้งความคิด สิทธิประโยชน์ และกระบวนการ

ในกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นั้น สิ่งที่มีความเกี่ยวข้อง และมีความสำคัญ คือ ข้อมูล และข่าวสาร การมีข้อมูลและความสามารถในการแปร ผลเป็นสิ่งสำคัญ เพราะจะทำให้เกิดข่าวสาร ความรู้ เพื่อนำไปสู่การจัดการ และการยอมรับในความแตกต่างระหว่างกัน เราไม่จำเป็นต้องรับรู้ข้อมูลทุกอย่าง เพียงแต่เราใช้กระบวนการที่เหมาะสมที่จะทำให้ข้อมูลนั้น ไปสู่การแลกเปลี่ยน และการแปรผลความหมาย เพื่อให้ทุกคนได้ มีการเสวนา พูดคุยใน เรื่องนี้ๆ ก็จะทำให้เกิดความรู้ใหม่และกระบวนการใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งนั่นก็คือ การนำไปสู่การขยายผลของโครงสร้างที่เป็นไปตามธรรมชาติ การขยายแนวคิดและกระบวนการทำงาน

ทิสนา แจมมณี และคณะ(2542 : 12-13) กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ว่า เป็นกระบวนการที่แต่ละบุคคลต้องดำเนินการเองให้ผู้อื่นมาทำแทนไม่ได้ เพราะการสร้างความหมายเป็นกระบวนการเฉพาะตน แต่การรับสิ่งเร้าหรือข้อมูลมาเพิ่มเติม ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการปรับสภาวะที่ไม่สมดุลให้เกิด เป็นสภาวะที่สมดุลนั้น บุคคลจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากผู้อื่นในการแลกเปลี่ยนข้อมูลและมุมมองในแง่ต่าง ๆ ดังนั้น การปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นจึงเป็นกระบวนการที่จำเป็นต่อการเรียนรู้ เพื่อช่วยตรวจสอบการเรียนรู้ของแต่ละบุคคลว่า การเรียนรู้นั้นเป็นที่ยอมรับ มีความถูกต้อง น่าเชื่อถือในมุมมองของผู้อื่นอย่างไร และช่วยให้บุคคลได้ข้อมูลในการสร้างความหมายของสิ่งที่เรียนรู้มากขึ้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้นอกจากจะเป็นกระบวนการทางสติปัญญาแล้ว ยังเป็นกระบวนการทางสังคม และเป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์กับจิตใจ และความรู้สึกรักของบุคคลอีกด้วย

ดังนั้นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่ก่อให้เกิดกระบวนการ และวิธีการที่สร้างความหมายร่วมระหว่างบุคคล และกลุ่มคน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนำไปสู่ การจัดการทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ และเป็นวิธีการทำงานในสมัยปัจจุบันที่ทุกฝ่ายมาร่วมมือกันทำงานภายใต้การเรียนรู้ที่เป็นอิสระจากการครอบงำ ในเชิงอำนาจ และความอ่อนล้าในทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม การอยู่ร่วมกันของสมาชิกในสังคมที่มีคุณสมบัติแตกต่างกันทั้งในด้าน ภายนอก และทางสังคม เช่น เพศ วัย เชื้อชาติ ระดับสติปัญญา อาชีพ ลักษณะของครอบครัว การศึกษา ฯลฯ จำเป็นต้องมีแบบแผนความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงใ ให้บุคคล และกลุ่มอยู่ร่วมกันอย่างมี สมานฉันท์ ซึ่งนักสังคมวิทยาเรียกว่า การจัดระเบียบทางสังคม

ผู้วิจัยนำแนวคิดความสัมพันธ์ของสังคมมนุษย์ ช่วยให้ผู้วิจัยมองความสัมพันธ์ของคน อย่างไม่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในรูปแบบไหน และความสัมพันธ์ผ่านทางโครงสร้างของสถาบัน “ปอเนาะดาแล” มีลักษณะอย่างไร

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม(Social Network) ภายในชุมชนต่างประกอบด้วยเครือข่ายที่ สำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาชุมชน เครือข่ายเป็นแนวคิดของความร่วมมือในการทำงาน เป็นรูปแบบทางสังคมที่เปิดโอกาสให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเพื่อแลกเปลี่ยน การสร้างความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการมีส่วนร่วมการทำงาน เครือข่ายประกอบด้วย บุคคล กลุ่ม องค์กรที่มา ประสานกันมีเป้าหมายร่วมกันและบุคคลนั้นมีฐานะเท่าเทียมกัน(ชอบ เข้มกลัด และ โกวิทย์ พวงงาม 2547 : 24-26 อ้างอิงจากอภิญา เวชชชัย 2544 : 24)

1. ความหมายของเครือข่าย

นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 มักจะได้ยินคำว่า “การสร้าง เครือข่ายของประชาชน ”อย่างค่อนข้างหนาหูในวงการพัฒนาและดูเหมือนว่า “เครือข่าย” จะเป็น เครื่องมืออีกชนิดหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนา(กาญจนา แก้วเทพ, 2538 : 59) นักวิชาการและ ผู้รู้ทั้งหลายได้ให้ความหมาย“เครือข่าย” ในมุมมองที่หลากหลายดังนี้

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 60) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายว่า “รูปแบบหนึ่งของการ ประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรหลาย ๆ องค์กร ที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธีทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตัวเอง บุคคลกลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกัน อย่างมีระยะเวลายาวนานพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม”

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 8) กล่าวว่า เครือข่ายในคว ามหมายหนึ่งในปัจจุบันหมายถึง “ขบวนการทางสังคมอันเกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบัน โดยมี เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และความต้องการบางอย่างร่วมกัน ร่วมกันดำเนินกิจกรรมบางอย่างโดย สมาชิกของเครือข่ายยังเป็นเอกเทศไม่ขึ้นต่อกัน”

นฤมล นิราทร (2543 : 6) เครือข่ายหมายถึง “กลุ่มของจุดต่างๆ ซึ่งเชื่อมต่อกันด้วยเส้น จุดต่างๆ ที่ว่านี้คือบุคคลหรือกลุ่ม ส่วนเส้นที่เชื่อมต่อนี้หมายถึงความสัมพันธ์ที่บุคคล หรือกลุ่มต่างๆ มีต่อกัน เครือข่ายจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของกลุ่ม (แต่กลุ่มไม่ใช่เครือข่ายเสมอไป)”

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2548 : 38 อ้างอิงจาก ปาริชาติ สถาปัตตนาถ และชัยวัฒน์ ติระพันธุ์. 2546 : 5) กล่าวว่า เครือข่าย หมายถึง “การที่คนมาพบปะกัน มาประชุมกัน และทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน เพราะมีสิ่งที่ยึดโยงใจระหว่างสมาชิกเข้าด้วยกัน คือ สัมพันธภาพของสมาชิกในเครือข่าย โดยบุคคลจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างกันบนพื้นฐานของความเท่าเทียมในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านโอกาสในการสื่อสาร การเข้าถึงแหล่งข้อมูลข่าวสาร และการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ร่วมกัน”

จำริญ ทองเชิญ (2545 : 17) ได้ให้ความหมายของเครือข่าย คือ าระบบที่สมาชิกโยงใยกัน โดยแต่ละฝ่ายต้องมีความเท่าเทียมกันมีอิสระต่อกันสามารถยืนหยัดอยู่ด้วยตัวเองและพร้อมที่จะปฏิบัติงานร่วมกันภายใต้พื้นฐานของความเคารพเชื่อถือเอื้ออาทรมากกว่าการออกคำสั่งบังคับบัญชา

จากความหมายข้างต้นเครือข่าย หมายถึง ความสัมพันธ์ของคน ที่มีหลายระดับเริ่มตั้งแต่บุคคล กลุ่ม หรือหลาย ๆ องค์กร ต่างก็มีเป้าหมาย วิถีทำงาน มีอาณาเขตติดต่อแน่นอนหรือไม่ก็ได้และสมาชิกทั้งหลายมีความเท่าเทียมกัน เป็นอิสระต่อกันในการดำเนินกิจกรรมต่อกัน

2. เครือข่ายทางสังคม

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2548 : 6) เครือข่ายทางสังคม หมายถึง “ความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ปัจเจกบุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม และกลุ่มกับเครือข่าย โดยเป็นการอธิบายถึงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เช่นกิจกรรม การสื่อสาร ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฯลฯ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีโครงสร้างและรูปแบบที่หลากหลาย โดยเครือข่ายทางสังคมของมนุษย์นั้น มีการกระจายตัวไปตามหน่วยย่อย หรือปัจเจกบุคคลในสังคม มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และแปรเปลี่ยนไปเช่นเดียวกับสรรพสิ่ง ซึ่งเราสามารถมองเห็นได้ทั้งในมิติแห่งความ สัมพันธ์ที่ปัจเจกบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย และเครือข่ายมีความสัมพันธ์กับแบบแผนหรือเส้นทางของปัจเจกบุคคลและกลุ่มคน โดยเป็นกระบวนการที่มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรม การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และความสัมพันธ์อันใกล้ชิด

3. การก่อเกิดของเครือข่าย

จำริญ ทองเชิญ (2545 : 17-18) ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของเครือข่าย ดังนี้

3.1 เครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติ ได้แก่ 1) ความเป็นเครือญาติและมีภูมิลำเนาถิ่นกำเนิดเดียวกัน 2) มีความเชื่อศรัทธาเหมือนกัน 3) มีปัญหาเหมือนกัน 4) มีความสนใจร่วมกันในงานหรือกิจกรรม

3.2 เครื่องช่วยโดยการจัดตั้ง เป็นเครื่องช่วยที่มีผู้คอยกระตุ้นคอยปลุกให้เกิดความคิดในปัญหาร่วมกันของชุมชนและให้มีการจัดตั้งองค์กรขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาที่กล่าวนั้น โดยเฉพาะเครื่องช่วยในระบบราชการเป็นกรณีที่ชัดเจนแต่มีข้อจำกัดอยู่มากในการทำงานเครื่องช่วยระหว่างราชการกับราชการ และราชการกับประชาชน

4. การสร้างเครื่องช่วย

นฤมล นิราทร (2543 : 8) การสร้างเครื่องช่วย คือ “กิจกรรมก่อให้เกิดกลุ่ม องค์กร กลุ่มบุคคล ทั้งนี้เพื่อวัตถุประสงค์ในการแลกเปลี่ยน การจัดกิจกรรม หรือการผลิตระหว่างองค์กร สมาชิก การจะสร้างให้เกิดเครื่องช่วยนั้นจำเป็นต้องอาศัย การมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันมาก่อนหน้าที่จะทำความตกลงเป็นองค์กรเครื่องช่วย การสร้างเครื่องช่วยอาจ ปรากฏในรูปของการจัดตั้งเป็นเครื่องช่วยใหม่”

เสรี พงศ์พิศ(2548 : 209) กล่าวถึงขั้นตอนการสร้างเครื่องช่วยขั้นตอนคือ 1) ร่างเป้าประสงค์ให้ชัดเจน เพื่อให้รู้ว่าสาเหตุของปัญหาของการก่อตั้งเครื่องช่วยคืออะไร ทำไมจึงต้องมีเครื่องช่วยนี้ ตั้งแล้วจะทำอะไร2) บอกเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ กำหนดแผนการดำเนินงาน กำหนดกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ขั้นพื้นฐาน 5) กำหนดกระบวนการในการตัดสินใจ ๖) เตรียมแผนการสื่อสารระหว่างสมาชิก ๗) เลือกลงโครงการจัดการองค์กร ๘) จัดหาทุนในการดำเนินงาน

นฤมล นิราทร (2543 : 39 อ้างอิงจาก บัณฑิต อ่อนคำ . 2538) ได้จำแนกกระบวนการสร้างเครื่องช่วยออกเป็นขั้นตอนต่างๆ ได้แก่ 1) ขั้นการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครื่องช่วย 2) ขั้นการติดต่อกับองค์กรที่จะเป็นสมาชิกหรือภาคีเครื่องช่วย 3) ขั้นตอนการสร้างพันธมิตรร่วมกัน 4) ขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ เป็นขั้นตอนที่การสร้างเครื่องช่วยปรากฏผลงานเป็นรูปธรรม 5) หลังจากขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ จนนนำไปสู่การทำกิจกรรมร่วมกันแล้วเมื่อผลงานเป็นที่ปรากฏชัด องค์กรเครื่องช่วยรู้ สึกว่าตนได้ประโยชน์จากการเข้าเป็นเครื่องช่วยความสัมพันธ์ของเครื่องช่วยจะแน่นแฟ้นพร้อมกับการเรียนรู้ร่วมกัน

จำเริญ ทองเชิญ (2545:18) ได้กล่าวถึงการสร้างเครื่องช่วยที่มีพลังและมีประสิทธิภาพ ลักษณะของเครื่องช่วยที่มีพลัง ได้แก่ 1) มีสมาชิกหลากหลายจากผู้มีอาชีพการงาน ตำแหน่งต่างๆ และกิจกรรมมีการร่วมมือกันยาวนาน สมาชิกมีทักษะสูง มีมนุษยสัมพันธ์ดี คุณภาพสมาชิกมีสูง เครื่องช่วยก็ยิ่งดีตาม 2) เครื่องช่วยต้องมีชีวิตชีวาพลังแห่งชีวิตชีวาคือสามารถดึงศักยภาพความสามารถที่หลากหลายของมนุษย์ออกมาใช้ประโยชน์ได้และช่วยเหลือซึ่งกันและกันยกระดับสมาชิกโดยการฝึกอบรมแจ้งข้อมูลข่าวสารกันอย่างต่อเนื่อง 3) เครื่องช่วยที่ดีต้องมีตัวเชื่อมชั้นยอด มีการให้ข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่องการคัดเลือกข้อมูลข่าวสารที่จำเป็น และทันเหตุการณ์ทันโลก สมาชิกก็พร้อมที่จะรับข้อมูล 4) เครื่องช่วยที่ดีต้องมีชุมชนทาง (จุดเชื่อมประสานหรือจุดรวมพื้นที่) 5) ผู้จัดการเครื่องช่วย

ต้องคอยป้อนและประเมิน (คอยบริการทางด้านต่างๆ ที่จะผูกใจให้สมาชิกอยู่กับเครือข่ายได้นาน)
6) ในการทำเครือข่ายต้องมีทีมที่สามารถและไวต่อสถานการณ์

5. ประเภทของเครือข่าย

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 209) กล่าวว่าเครือข่ายมีหลายประเภท ขึ้นอยู่กับสมาชิก พื้นที่ กิจกรรมหลัก วัตถุประสงค์ และโครงสร้างการดำเนินงาน ในลักษณะองค์กรของเครือข่ายเอง มีเครือข่ายแนวราบโดยการประสานบุคคลที่อยู่ใน “ระดับ” เดียวกัน อาชีพเดียวกัน ให้เชื่อมประสาน เป็นเครือข่ายกัน และมีเครือข่ายที่มีลักษณะแนวตั้งอีก ด้วย ดังที่นฤมล นิราทร (2543 : 18) ได้จำแนกประเภทของเครือข่าย กระทำได้หลายมิติ ดังนี้

5.1 จำแนกตามพื้นที่ดำเนินงาน เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด ภาค และระดับประเทศ

5.2 ตามประเภทกิจกรรมหรือประเด็นปัญหา เช่น เครือข่ายที่ทำงานด้านเด็ก สตรี สาธารณสุข เศรษฐกิจ พัฒนาชุมชน สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม ฯลฯ

5.3 ตามอาชีพหรือตามสถานภาพทางสังคม เช่น เครือข่ายแรงงาน เครือข่ายกลุ่มพระ สหกรรม เครือข่ายครูพิทักษ์สิทธิเด็ก เครือข่ายสาววัดนักเรียน เป็นต้น

5.4 จำแนกตามรูปแบบโครงสร้างหรือ ความสัมพันธ์ การจำแนกโดยใช้เกณฑ์นี้ทำให้เกิดเครือข่าย 2 ลักษณะคือ เครือข่ายตามแนวตั้ง และเครือข่ายตามแนวนอน

ลักษณะแรก เครือข่ายตามแนวตั้ง หมายถึง เครือข่ายที่โครงสร้างมีลักษณะเป็น ช่วงชั้น ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายในเครือข่ายไม่เท่ากัน มีองค์กรที่มีสถานภาพสูงกว่า และ อยู่ในฐานะผู้ให้ความช่วยเหลือแก่องค์กรที่เป็นลูกข่าย เครือข่ายตามแนวตั้งพบมากในองค์กร ธุรกิจ

ลักษณะที่สอง เครือข่ายตามแนวนอน เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร ต่าง ๆ ภายในเครือข่ายมีความเท่าเทียมกัน ลักษณะการแลกเปลี่ยนเป็น ไปด้วยช่วยเหลือเกื้อกูล การติดต่อภายในเครือข่ายเป็นการติดต่อระหว่างบุคคลหรือองค์กร หรืออาจจะมีการทำหน้าที่ ประสานงานระหว่างเครือข่าย

จากประเภทของเครือข่ายข้างต้นอาจสรุปได้ว่า “เครือข่ายสามารถจำแนกได้หลาย ประเภทขึ้นอยู่กับสมาชิก พื้นที่ กิจกรรม วัตถุประสงค์ อาชีพ หรือตามสถานภาพทางสังคม

6. รูปแบบของเครือข่าย

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 62) ได้จำแนกรูปแบบเครือข่ายหลายรูปแบบ ได้แก่ ประการแรก เครือข่ายแบบแนวตั้ง โดยที่สถานภาพและฐานะของคนในแต่ละลำดับ ชั้นจะเรียงจากสูงไปหาล่าง ฝ่ายผู้ที่อยู่ในลำดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ และผู้อยู่ข้างล่างก็ มีฐานะ

เป็นผู้ได้อุปถัมภ์ และเมื่อผู้อุปถัมภ์ต้องการความร่วมมือบางอย่างจากผู้ได้อุปถัมภ์ก็สามารถจะระดมได้จากลูกข่ายของตน ส่วนผู้ที่อยู่ข้างล่างก็สามารถจะขอทรัพย์สินเงินทอง หรือบริการบางอย่างเมื่อตนขาดแคลน

ประการที่สอง เป็นเครือข่ายแบบแนวนอน โดยที่ฐานะและสถานภาพของคนในทุกกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายกันนั้นมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพย์สินหรือบริการต่างๆ มีลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย เครือข่ายแบบแนวนอนนี้อาจเป็นกรณีติดต่อกันเองระหว่างกลุ่ม 2 กลุ่ม ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนนัก โดยไม่ต้อง มีตัวกลาง (เช่น การติดต่อกันระหว่างบ้านพี่กับบ้านน้อง) หรือในกรณีที่มีความซับซ้อนมากขึ้น มีหลายกลุ่มมากขึ้น ก็อาจจะมีแม่ข่ายเป็นตัวประสานงาน แต่สถานภาพของแม่ข่ายก็เสมอภาคเท่าเทียมกับคนอื่น ๆ

7. ประเภทและรูปแบบของเครือข่าย

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (2548 : 84) กล่าวว่าประเภทและรูปแบบของเครือข่ายจึงมีความแตกต่างกันไปตามนิยาม และกิจกรรมที่แต่ละกลุ่ม หรือผู้ที่ใช้กิจกรรมเครือข่ายกำหนดขึ้น โดยในที่นี้จะกล่าวถึงเกณฑ์บางประการในการจัดประเภทและรูปแบบของเครือข่าย เพื่อให้เหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของทุกฝ่าย ดังนี้

7.1 เครือข่ายเชิงพื้นที่ หมายถึง การรวมตัวของ กลุ่มองค์กร เครือข่าย ที่อาศัยพื้นที่รูปธรรม หรือพื้นที่ดำเนินการเป็นปัจจัยหลักในการทำงานร่วมกัน เป็นกระบวนการพัฒนาที่อาศัยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นเป้าหมายนำทาง และเป็นการพัฒนาแบบ บูรณาการที่ไม่แยกส่วนต่างๆ ออกจากกัน โดยยึดเอาพื้นที่เป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จในการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย

7.2 เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม ได้แก่ เครือข่ายที่ใช้ประเด็นกิจกรรม หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยหลักในการรวมกลุ่มองค์กร โดยมองข้ามมิติในเชิงพื้นที่ มุ่งเน้นการจัดการในประเด็นกิจกรรมนั้น ๆ อย่างจริงจัง และพัฒนาให้เกิดความร่วมมือกับภาคีอื่น ๆ เกี่ยวข้อง

7.3 เครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่ ได้แก่ เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยอาศัยภารกิจ / กิจกรรม และการก่อตัวของกลุ่มผลประโยชน์ในสังคมเป็นแนวทางในการแบ่ง เครือข่าย ซึ่งอาจแบ่งเป็นเครือข่ายภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาคองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเครือข่ายต่าง ๆ ดังกล่าวมุ่งเน้นการดำเนินงาน ภายใต้กรอบแนวคิด หลักการวัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักของหน่วยงานหรือโครงสร้างหลักของกลุ่มผลประโยชน์นั้น

8. ลักษณะของเครือข่าย

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 209) กล่าวถึงลักษณะเครือข่ายว่าที่เป็นทางการก็ได้ ไม่เป็นทางการก็ได้ ข้อแตกต่างอยู่ที่ว่า เครือข่ายเป็นทางการมีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการ ขณะที่เครือข่ายไม่เป็นทางการไม่มีโครงสร้างเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับเป้าหมาย ทรัพยากร (เวลาเงิน

คน) และขึ้นอยู่กับสมาชิกเครือข่ายว่าต้องการให้มีการจัดองค์กรอย่างไร แต่เครือข่ายจำนวนมากต้องการมีโครงสร้างที่เป็นทางการเพื่อบรรลุเป้าหมาย และ นฤมล นิราทร (2543 : 21) ได้กล่าวถึงลักษณะเครือข่ายมีลักษณะดังนี้

- 8.1 เครือข่ายมีลักษณะโครงสร้างทางความคิด
- 8.2 องค์กรเครือข่ายไม่มีลำดับชั้นการเชื่อมโยงระหว่างองค์กร
- 8.3 องค์กรเครือข่ายมีการแบ่งงานกันทำ
- 8.4 ความเข้มแข็งขององค์กรที่ร่วมกันเป็นเครือข่ายจะนำไปสู่ความเข้มแข็งโดยรวม

ของเครือข่าย

- 8.5 องค์กรเครือข่ายกำหนดการบริหารจัดการตนเอง
- 8.6 ความสำเร็จ ขององค์กรเครือข่ายมิใช่ จะได้มาเพียงชั่วข้ามคืนแต่ต้องอาศัย

ระยะเวลาในการบ่มเพาะความสัมพันธ์ ศรัทธา และความไว้วางใจ เชื่อใจ ตลอดจนการสร้างกรอบทางความคิดเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การแก้ปัญหาาร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ รวมทั้งการดำเนินการร่วมกันระหว่างองค์กรอย่างต่อเนื่อง

9. ความคงทนของเครือข่าย

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 205) กล่าวว่า การสร้างเครือข่าย และทำงานอย่างเป็นเครือข่าย สิ่งที่สำคัญ คือ ความไม่ชัดเจนของวัตถุประสงค์ของเครือข่ายตั้งแต่แรกเริ่ม กระโดดไปสู่การจัดโครงสร้างองค์กรของเครือข่าย โดยที่สมาชิก ยังไม่ชัดเจน จึง ไม่สามารถที่จะกำหนด ทิศทางกิจกรรม ไม่มีประเด็นเชื่อมโยง และไม่สามารถดึงดูดความสนใจของสมาชิกได้อย่างยั่งยืน ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ (2538 : 73) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีส่วนในการทำลายเครือข่ายเนวอนอน ได้แก่ 1) การมีโครงสร้างพื้นฐานทางด้านการสื่อสารคมนาคม เช่น ถนนหนทาง ไฟฟ้า รถยนต์ ฯลฯ 2) การเกิดของสถาบันใหม่ๆ เช่น ตลาดโรงพยาบาล โรงแรม ตำรวจ ฯลฯ

การสร้างเครือข่ายไม่ว่าจะเป็นแบบใด ชนิดไหนก็ตาม ข้อกำหนดเบื้องต้น ที่จะทำให้เกิดเครือข่ายได้อย่างจริงจังถาวรควรมีคือ 1) กลุ่มที่จะสร้างเครือข่ายนั้นจะต้องผ่านทศพุดคุยกัน การวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อให้เกิดสำนึกอย่างจริงจัง การพุดคุยกันและการวิเคราะห์กันกระทั่งเกิดสำนึก เกิดเห็นความจำเป็นที่จะต้องประสานงานร่วมกับคนอื่น ร่วมกับกลุ่มอื่น ร่วมกับหมู่บ้านอื่นเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่จะเป็นอย่างยิ่งสำหรับการสร้างเครือข่าย 2) สมาชิกในกลุ่มจะต้องเข้าใจกลุ่มเครือข่าย จะต้องเข้าใจเป้าหมายของการรวมกลุ่มและการประสานงานอย่างชัดเจนว่า เป้าหมาย รูปแบบ และเนื้อหาของการสร้างเครือข่ายนั้นมีอยู่มากมาย หลายชนิด มีอยู่หลายระดับ ฉะนั้นถ้าสมาชิกกลุ่มเครือข่ายไม่เข้าใจเป้าหมายอย่างชัดเจนแล้ว จะเกิดปัญหาอย่างยิ่งในภาคปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นตอนของการตัดสินใจเพื่อการจัดกิจกรรมของกลุ่มเพื่อการใช้ทรัพยากรของกลุ่ม3) ต้องมีรูปแบบ

ขององค์กรเพื่อการประสานงานที่แน่นอนในระดับหนึ่ง เพื่อความชัดเจนและความเป็นไปได้ในการประสานงาน และการแบ่งงานกันรับผิดชอบ 4) ต้องมีการเคลื่อนไหวให้มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ เนื่องจากลักษณะของเครือข่ายนั้นมีความเป็นโครงสร้างน้อยกว่ากลุ่ม หรือองค์กร ทั้งยังเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มที่อยู่ห่างไกลกัน ดังนั้น จึงต้องมีการเคลื่อนไหวให้มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอเพื่อตรวจสอบติดตามว่าเครือข่ายนั้นจะทำงานได้หรือไม่ 5) แรงจูงใจ ของสมาชิกที่จะเข้าสู่เครือข่าย แรงจูงใจของสมาชิกที่จะเข้ามาอยู่ในเครือข่ายจะต้องเป็นแรงจูงใจ ด้านคือ ทั้งเป็น “ผู้รับ” และเป็น “ผู้ให้” (กาญจนา แก้วเทพ 2538 : 92)

เงื่อนไขเบื้องต้นที่จำเป็นต่อกา รสร้างเครือข่ายมีชีวิตยืนยาว ได้แก่ 1) มีการรณรงค์ทางด้านความคิดในเรื่องหลักประกันที่ไว้ใจได้ 2) ต้องมีการสร้างเงื่อนไขให้มีการติดต่อสื่อสารกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ 3) ต้องมีการให้บริการและให้วัตถุปัจจัยช่วยเหลือกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาที่มีวิกฤตการณ์ในชีวิต 4) ต้องมีการสร้างเครือข่ายด้านการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์อันเป็นเครือข่ายด้านการศึกษาควบคู่ไปกับเครือข่ายด้านการทำงาน 5) ควรมีการสร้างเครือข่ายในแนวตั้ง เพื่อหนุนช่วยเครือข่ายในแนวนอนของชาวบ้านด้วยไม่ว่าจะเป็นการระดมขอความร่วมมือในเรื่องทรัพยากรความรู้ วัตถุปัจจัยหรืออื่นๆ และปัจจัยที่ทำให้การสร้างเครือข่ายไม่มั่นคง ได้แก่ 1) การที่สมาชิกเห็นแก่ผลประโยชน์ในวงจำกัด 2) สมาชิกไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องเบิกตัวออกไปสัมพันธ์กับภายนอก 3) การจัดลำดับความสำคัญเร่งด่วนของความต้องการระหว่างตนเองกับผู้อื่น 4) การมองไม่เห็นความจำเป็นของผู้อื่นก็เป็นเสมือนความจำเป็นของตนเอง 5) วิธีการจัดรูปแบบองค์กรนั้น จะมีผู้มีอำนาจอิทธิพลคอยควบคุมกระบวนการตัดสินใจอยู่เพียงกลุ่มเดียว 6) การจัดตั้งเครือข่ายนั้นดำเนินการอย่างเร่งรีบ 7) คณะกรรมการและสมาชิกขาดทักษะในการบริหารองค์กร (กาญจนา แก้วเทพ 2538 : 100-101)

10. ประโยชน์ของเครือข่าย

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 202) การสร้างเครือข่ายหรือการทำงานเป็นเครือข่ายเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดผลกระทบที่มากกว่าในระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ เพราะการทำงานแบบเครือข่ายเป็นการทำงานแบบ “ประสานพลัง” ประโยชน์ของการทำงานเป็นเครือข่ายอธิบายได้อีกนัยหนึ่ง คือ 1) ก่อให้เกิดผลบางอย่างที่ใครคนเดียวทำให้เกิดไม่ได้ 2) ทำการณรงค์ได้กว้างกว่าและมีประสิทธิภาพมากกว่า 3) ส่งอิทธิพลต่อคนอื่นในเครือข่ายและนอกเครือข่าย 4) ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่อง หรือประเด็นหนึ่ง หรือการต่อสู้หนึ่งชัดเจนมากยิ่งขึ้น เพราะมีแง่มุมหลายแง่มองจากหลายคนหลายองค์กร 5) ร่วมมือกันทำ แบ่งงานกันทำ 6) ลดงานที่ซ้ำซ้อนลง และลดสิ้นเปลืองทรัพยากร 7) ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ แรงบันดาลใจ และทักษะ

8) ทำให้เกิดความสามัคคี ให้กำลังใจกัน และช่วยกันในรูปแบบต่างๆ ในบางกรณีช่วยให้สามารถระดมทุนได้ดี

จากแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายดังกล่าว ผู้วิจัยมาใช้ให้เห็นมุมมอง การก่อเกิดของเครือข่ายอย่างไร เครือข่ายมีรูปแบบอย่างไร ประโยชน์ของเครือข่ายมีอะไรบ้าง และ การสร้างเครือข่ายมีแนวทางอย่างไร เป็นต้น ในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า การมีปฏิสัมพันธ์กับ ทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้องมีความสำคัญยิ่ง ต่อการพัฒนาเครือข่าย “ปอเนาะคาแล” ให้เกิดความเข้มแข็ง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง กระบวนการดูแลผู้สูงอายุมลายูมุสลิม และการพัฒนาเครือข่าย : กรณีศึกษา “ปอเนาะคาแล ” มีเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ โดยแบ่งการนำเสนอเป็น 2 ประเด็นหลัก คือ ประเด็นแรก เป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้สูงอายุ และ ความต้องการของผู้สูงอายุด้านสุขภาพ และประเด็นที่สอง เป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่าย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้สูงอายุ และ ความต้องการของผู้สูงอายุด้านสุขภาพ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับ การช่วยเหลือเกื้อกูลผู้สูงอายุ และความต้องการของผู้สูงอายุด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต สรุปลพบประเด็นสำคัญดังนี้

1.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้สูงอายุ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กับการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้สูงอายุ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการ เกื้อหนุนทางสังคมที่ผู้สูงอายุได้รับ และการศึกษาโครงการการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการดูแล ให้บริการและกิจกรรมต่างๆ แก่ผู้สูงอายุ ซึ่งสรุปประเด็นสำคัญดังนี้

ประเด็นแรก เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการเกื้อหนุนทางสังคมที่ผู้สูงอายุได้รับ พบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต่าง ได้รับการเกื้อหนุนทางด้านอารมณ์ ทั้งจากบุคคลในครอบครัว เพื่อนบ้าน บุคลากรในชุมชนและจากกลุ่มผู้สูงอายุด้วยกัน รองลงมาคือ การเกื้อหนุน ทางด้านสิ่งของและบริการ พบว่า ส่วนใหญ่ให้การสนับสนุนทางการเงิน เสื้อผ้าและของใช้ในชีวิตประจำวัน มากกว่าอย่างอื่น ด้านอาหารการกิน พบว่า บุตรผู้สูงอายุจะเป็นผู้จัดหาให้ผู้ สูงอายุในชีวิตประจำวัน อยู่แล้ว จึงไม่สามารถตีค่าเป็นเงินและค่าใช้จ่ายได้ ประเด็นสุดท้าย คือ การเกื้อหนุนด้านข่าวสาร พบว่า บุคคลในครอบครัวและกลุ่มผู้สูงอายุเอง ต่างเป็นเครือข่ายในการสนับสนุนข่าวสารเป็น สำคัญมีความสนใจในเรื่องข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เป็นสำคัญ (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. 2542)

สำหรับประเด็นที่สอง เป็นการศึกษาโครงการการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแล ให้บริการ และกิจกรรมต่าง ๆ แก่ผู้สูงอายุ: ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและผู้สูงอายุ ตำบลแม่สา อำเภอ แม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เกี่ยวกับปัญหาความต้องการของผู้สูงอายุในชุมชน ปรากฏผลว่าปัญหาของผู้สูงอายุ คือ ปัญหาด้านสุขภาพ และปัญหาด้านเศรษฐกิจ ยังมีปัญหาด้านการขาดคนดูแลหรือถูก หลอกหลานทอดทิ้งซึ่งอาจโยงไปสู่ปัญหาด้านสุขภาพจิตใจ ผู้นำชุมชนมีความคิดเห็นว่าผู้สูงอายุใน ชุมชนต้องการความช่วยเหลือหลัก ๆ คือ การเจ็บป่วยและการรักษาพยาบาล ซึ่งหมายถึงการมีคนช่วย พาไปสถานพยาบาล จัดยารักษาโรค จัดหาอุปกรณ์การออกกำลังกาย การให้ความรักความอบอุ่น การ หาอาชีพให้ทำ และจัดหาเครื่องอุปโภคบริโภค ผู้นำชุมชนเห็นว่าชุมชนได้ให้ความช่วยเหลือผู้สูงอายุ อยู่บ้าง ในกรณีที่ไม่ได้ช่วยเหลือก็มีเหตุผลจากคนในชุมชนตั้ง อองทำมาหากินหรือการขาดแคลนทุน ในส่วนของการคิดเห็นต่อการรวมกลุ่มของชุมชนเพื่อช่วยเหลือผู้สูงอายุในชุมชนนั้นเห็นว่า มี กิจกรรมที่ชมรมผู้สูงอายุจัดขึ้นอยู่แล้วคือ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานบุญ กิจกรรมหารายได้ หรือ กิจกรรมงานสงกรานต์ ในส่วนของการคิดเห็นต่อกิจกรรม มที่ที่ผู้นำชุมชนต้องการให้มีสำหรับ ผู้สูงอายุ คือ กิจกรรมหารายได้ การออกกำลังกาย กายภาพบำบัด กิจกรรมสาธารณสุข การส่งเสริม สุขภาพ และการรักษาพยาบาล และกิจกรรมเหล่านี้ให้ควรมีให้บริการแบบไม่คิดเงิน โดยให้คนใน ชุมชนจัดบริการให้เอง หากจะไม่สามารถจัดบริการได้ก็ควรจะติด จัดทิ้งงบประมาณ (มาลินี วงศ์สิทธิ์ และคณะ. 2540 : 45-49)

1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของผู้สูงอายุด้านสุขภาพ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของผู้สูงอายุด้านสุขภาพซึ่งประกอบด้วย การ วิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การวิจัยเรื่องศักยภาพของ ปัจจัย เกื้อหนุนทางสังคมที่มีต่อการจัดบริการสำหรับผู้สูงอายุ และความต้องการทางการศึกษานอก โรงเรียนของผู้สูงอายุที่สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวง ของกระทรวงศึกษาธิการ สรุปประเด็น สำคัญดังนี้

ประเด็นแรก เป็นการ วิจัยเรื่อง การพัฒนาศักย ภาพผู้สูงอายุในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีความต้องการให้มีสุขภาพอนามัยดี ได้อยู่กับครอบครัว อบอุ่น มีภาวะเศรษฐกิจมั่นคง ส่วนบริการทางสังคมมากที่สุด คือบริการทางการแพทย์การช่วยเหลือค่า ครองชีพ การมีคนมาดูแลทุกข์สุข(นิภา ต.คุณรสนทร และคณะ. 2532 : บทคัดย่อ)

ประเด็นที่สอง ทำการวิจัยเรื่องศักยภาพของ ปัจจัยเกื้อหนุนทางสังคมที่มีต่อการ จัดบริการสำหรับผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุมีความต้องการเหมือนกันในทุกชุมชน คือต้องการมีชีวิตที่ สงบสุข ต้องการบริการการรักษาพยาบาลจากภาครัฐ และแรงงานสนับสนุนจากครอบครัว ต้องการความ รักความเอาใจใส่จากลูกหลาน(ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. 2536)

สำหรับ ประเด็นที่สาม ศึกษาเรื่อง ความต้องการทางการศึกษานอกโรงเรียนของ ผู้สูงอายุที่สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวง ของกระทรวงศึกษาธิการ พบว่า ผู้สูงอายุต้องการความรู้ เกี่ยวกับการป้องกันรักษาโรคร้ายไข้เจ็บเบื้องต้น รองลงมาคือความรู้ด้านการอาหารและโภชนาการ การเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย การออกกำลังกายที่เหมาะสมกับวัย ด้านสุขภาพจิต การเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ และอารมณ์เมื่อเข้าวัยสูงอายุ และหลักจิตวิทยาในการดำรงชีวิตตามลำดับ (วิรัช แก้วสกุล, 2527 : บทคัดย่อ)

สรุปได้ว่า ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่ ยังต้องเผชิญกับปัญหาสุขภาพกาย และ สุขภาพจิตโดยผู้สูงอายุจำนวนมากยังขาดความรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพ และการป้องกันโรคที่สามารถป้องกันได้ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องการมีร่างกายและสุขภาพจิตที่ดี ต้องการความรู้ ข้อมูล เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพ การป้องกันโรค การปฏิบัติตนเมื่อมีอาการผิดปกติหรือรู้ว่าเป็น โรค มี การตรวจรักษาเบื้องต้น รวมทั้ง ต้องการความช่วยเหลือจากครอบครัว ชุมชน และสังคมอย่าง เหมาะสม

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่าย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เกี่ยวกับการพัฒนา เครือข่าย ซึ่งประกอบด้วย ประเด็น การพัฒนา เครือข่ายกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ ประเด็นเครือข่ายอาสาสมัครเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมเอื้อ และ ประเด็น ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชมรมผู้สูงอายุในชุมชนแออัด ซึ่งสรุปประเด็น สำคัญดังนี้

ประเด็นแรก เป็นการ ศึกษาเรื่องการพัฒนา เครือข่ายกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ ใน สังกัดสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทยฯ ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะเครือข่ายภายนอกชมรมผู้สูงอายุ สามารถแบ่งได้ เป็น 2 กลุ่ม ประกอบด้วย เครือข่ายที่มีการติดต่อกับหน่วยงานหรือชมรมอื่นๆ และ เครือข่ายที่มีการติดต่อกับสถานีนอนมัย สาธารณสุข โรงพยาบาลมากที่สุด รองลงมามีการติดต่อกับ สาขาสมาคมสภาผู้สูงอายุประจำจังหวัด ส่วนผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับทักษะต่อการพัฒนา เครือข่ายกิจกรรมชมรมผู้สูงอายุ พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีทักษะต่อการพัฒนาเครือข่ายกิจกรรมของ ชมรมผู้สูงอายุในด้านประสานงานมากที่สุด รองลงมาคือ อ ด้านกิจกรรม กลุ่มตัวอย่างมีความเห็น ด้วยอยู่ในระดับมากและด้านบริหาร กลุ่มตัวอย่างเห็นด้วยอยู่ในระดับมากในประเด็นที่ว่า ชมรม ผู้สูงอายุควรมีการพัฒนา ปรับปรุงการทำงานร่วมกัน (พรณธิภา บุญพิทักษ์, 2548 : 130-133)

ประเด็นที่สอง ได้ศึกษาเครือข่ายอาสาสมัครเพื่ อการอยู่ร่วมกันในสังคมเอื้อ พบว่า การใช้ยุทธวิธีการขยายเครือข่ายโดยผ่านหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ภาค ธุรกิจ สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา พื้นที่ที่เป็นจุดความสนใจและองค์กรของหมู่บ้านนั้น ทำให้ เกิดเครือข่ายหรือการขยายตัวของเครือข่ายอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฝึกอบรมร่วมกับ

หน่วยงานต่างๆ นั้น พบว่าเป็นตัวอย่างต่อหน่วยงานของตนและสังคมในวงกว้าง ที่สามารถครอบคลุมบุคคลที่หลากหลายอาชีพและนำไปเผยแพร่ต่อหรือเกิดการขยายแนวคิดต่อไป ส่วนวิธีการที่สามารถขยายเครือข่ายหรือเผยแพร่แนวคิดได้อย่างค่อนข้างดี ามากคือ การขยายเครือข่ายผ่านบัณฑิตอาสาสมัครแบบไม่เป็นทางการ เช่น ผ่านบิดา มารดา ญาติพี่น้อง เพื่อน เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน โดยมีเหตุผลประกอบว่า เครือญาติของอาสาสมัครอยู่ในต่างจังหวัด โครงการส่วนใหญ่อยู่ในเขต กทม. และปริมณฑล ปัญหาที่พบจากการขยายเครือข่าย โดยผ่านหน่วยงาน พบว่า บุคคลที่เข้าร่วมโครงการหรือร่วมเป็นอาสาสมัครนั้น ไม่ได้ยินดีทั้งหมด เนื่องจากบุคคลเหล่านี้ได้รับการขอร้องหรือสั่งการจากหน่วยงาน (อรทัย อาจอ่ำและสมศักดิ์ นัตตาจารย์. 2540 : 1-55)

สำหรับประเด็นที่สาม ศึกษาเรื่องปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชมรมผู้สูงอายุในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร ผลการศึกษา พบว่า สมาชิกมีความพึงพอใจในการร่วมกิจกรรมของชมรมอยู่ในระดับมาก เนื่องจากสถานที่ตั้งชมรมมีความสะดวกและเหมาะสมในการมาร่วมกิจกรรมและรู้สึกตัวเองมีคุณค่ามากขึ้นเมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมของชมรม ข้อเสนอแนะควรมีการจัดกิจกรรมสม่ำเสมออย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง ควรเป็นกิจกรรมที่เกิดจากความต้องการของผู้สูงอายุส่วนใหญ่ในชุมชน ทำให้ผู้สูงอายุเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มและควรมีการส่งเสริมเทคนิคการบริหารชมรมแก่กรรมการ โดยเฉพาะด้านการบัญชี รูปแบบกิจกรรมใหม่ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาชมรมให้มีประสิทธิภาพและมั่นคง นอกจากนี้ยังได้กล่าวว่า การสนับสนุนจากองค์กรภายนอกทั้งในหน่วยงานราชการ เอกชน และคนในชุมชน ถือว่ามีความสำคัญไม่น้อยกว่าเงื่อนไขอื่นๆ ชมรมผู้สูงอายุจะสามารถดำเนินงานไปได้ด้วยดีหรือไม่เพียงใดนั้น การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกถือว่ามีความสำคัญมากเพราะนอกจากจะได้ทรัพยากรบุคคลเข้าช่วยเหลือสนับสนุนแล้วยังอาจได้ทรัพยากรอื่นๆ เช่น เงินทุน วัสดุ อุปกรณ์ ฯลฯ เข้ามาสมทบซึ่งจะทำให้ชมรมผู้สูงอายุสามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพมากขึ้น(อัญชลี พรประสาผล 2543 : 49-123)

จากงานวิจัยข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า ผู้สูงอายุ เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าทั้งด้านประสบการณ์ ความรู้ และการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณี สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของสังคม ในส่วนของศักยภาพของผู้สูงอายุก็จะปรากฏออกมาในรูปแบบของความสามารถ ในการช่วยเหลืองานทั้งด้านสังคมไม่ว่าจะเป็นการพึ่งพาตัวเอง การปรับตัว การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์รวมทั้งเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม ซึ่งเป็นการทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม และเครือข่ายมีความจำเป็นสำหรับผู้สูงอายุเพื่อช่วยเหลือสมาชิกในเครือข่ายด้วยตนเอง การที่จะพัฒนาเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งจำเป็นที่จะต้องมีการมีกิจกรรม และการมีส่วนร่วมเข้ามาเกี่ยวข้อง

ดังนั้นผู้วิจัยได้นำใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อค้นหาองค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนา
เครือข่ายการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุเพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยนำแนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ การดูแลผู้สูงอายุ ตามหลักการทั่วไปและตามหลักการ
ศาสนาอิสลาม แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต และคุณภาพชีวิต ผู้สูงอายุ แนวคิดการมีส่วนร่วมทาง
สังคม แนวคิดความสัมพันธ์ทางสังคม และแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย มาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา
ดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ การดูแลผู้สูงอายุ ตามหลักการทั่วไปและตามหลักการศาสนา
อิสลาม ช่วยให้ให้เห็นมุมมองความเกื้อกูลของครอบครัว และคนในชุมชน ความต้องการ ของผู้สูงอายุ
บทบาทของ สถาบันศาสนาผู้สูงอายุ และช่วยเปิดมุมมองการสร้างสุขภาวะทางจิตวิญญาณของ
โต๊ะครูในการที่จะให้ความช่วยเหลือผู้สูงอายุตามกระบวนการของศาสนาใน “ปอเนาะดาแล”

แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต และคุณภาพชีวิต ผู้สูงอายุ ช่วยให้ผู้วิจัย มีแนวทางในการ
วิเคราะห์ความสุขของผู้สูงอายุ ความสุขในแง่มุม ต่างๆ เช่นคุณภาพชีวิตด้านร่างกาย คุณภาพชีวิต
ด้านจิตใจ เป็นต้น และความสุขที่แท้จริงในความหมายคุณภาพชีวิตในศาสนาอิสลาม

แนวคิดความสัมพันธ์ทางสังคม ช่วยในการ มองความสัมพันธ์ของ คนมลายูมุสลิม ใน
“ปอเนาะดาแล ” การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในรูปแบบ ต่างๆ และ ลักษณะ ความสัมพันธ์ผ่านทาง
โครงสร้างของสถาบัน “ปอเนาะดาแล”

แนวคิดการมีส่วนร่วม ช่วยให้เห็น มุม มมองปัจจัย และแนวทางการกระตุ้นให้เกิดการมี
ส่วนร่วม ของฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุ

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย ช่วยให้เห็นมุมมองความหมายของเครือข่าย รูปแบบ
และลักษณะของเครือข่าย ประโยชน์ของเครือข่าย และแนวทางการสร้างเครือข่าย